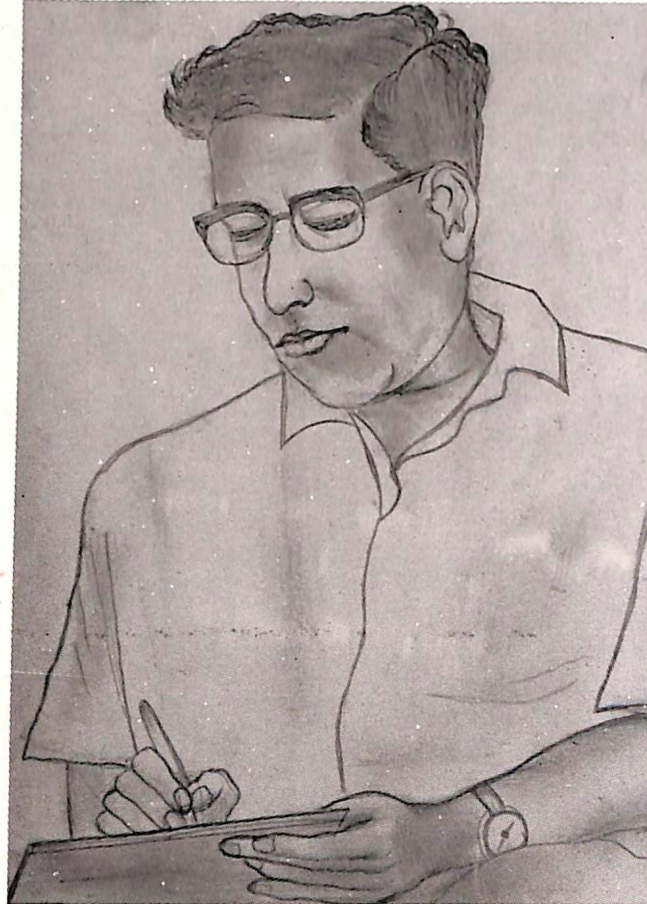

गोपालसिंह नेपाली

टीकाराम उपाध्याय 'निर्भीक'

भारतीय

साहित्यका

N

891.491 092

N 351 U

N 351 U

अस्तरमा छापिएको मूर्तिकलाको प्रतिरूप यो दृश्य राजा शुद्धोधनको महलको हो, जसमा तीनजना भविष्यवक्ताहरूले भगवान बुद्धका आमा, रानी मायाको सपना-लाई व्याख्या गरिरहेछन् । मुनिपट्टि बसेका छन् मुंशी जो व्याख्या दस्तावेज लेखिरहेछन् । संभवतः भारतमा लेखनकलाको यो सबैभन्दा पुरानो अनि चित्रांकित अभिलेख हो ।

नागार्जुनकुण्ड, दोस्रो शताब्दी (क्राइष्टाब्द)

सौजन्य : राष्ट्रिय संग्रहालय, नयाँ दिल्ली

भारतीय साहित्यका निर्माता

गोपालसिंह नेपाली

लेखक

टीकाराम उपाध्याय 'निर्भीक'

साहित्य अकादेमी

Gopal Singh Nepali : A monograph in Nepali by Tika Ram Upadhyaya
on the Nepali and Hindi poet. Sahitya Akademi, New Delhi (1994),
Rs 15 .

© साहित्य अकादेमी
प्रथम संस्करण : 1994

N
891 491 092 N 351 U
N 351 U

साहित्य अकादेमी

प्रधान कार्यालय

रवीन्द्र भवन, 35, फीरोज़शाह मार्ग, नयाँ दिल्ली 110 001
विक्रय विभाग : 'स्वाति', मन्दिर मार्ग, नयाँ दिल्ली 110 001

क्षेत्रीय कार्यालय

जीवनतारा बिल्डिंग, चौथो तल, 7
डायमंड हार्बर रोड, कलक
304-305, अन्ना सलाई, तेनामपेट
172, मुम्बई मराठी ग्रन्थ संग्रहाल
दादर, बम्बई 400 014

Library

IAS, Shimla

N 891.491 092 N 351 U

00116980

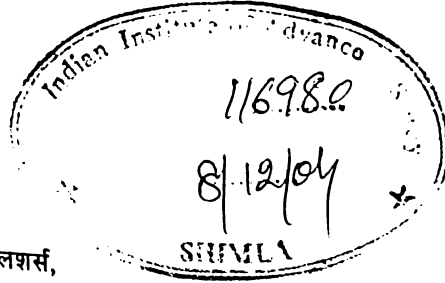
ए डी ए रंगमन्दिर, 109, जे. सी. मार्ग, बैंगलौर 560 002

मूल्य : पन्द्रह रूपियौं

ISBN - 81-7201-795-2

लेज़रसैटिंग : वैलविश पब्लिशर्स,
पीतमपुरा, दिल्ली 110 034

प्रिंटर : सुपर प्रिंटर,
दिल्ली 110 051

अनुक्रम

मेरा केही कुरा	7
जीवनी	9
कविता	11
कथा	32
उपन्यास	38
क्रान्तिका कविता र गीत	42
राबिन शॉ पुष्प र अरू मित्रहरूसंग	51
कवि प्रतिभा र व्यक्तित्व	60
चलचित्र	70
समाचारपत्र र पत्रिकाहरू	75
लात्ते भकुण्डो	76
अन्तिम दुइ कविता	78
कवि गोपालसिंह नेपालीको जीवन यात्रा	84
कवि नेपालीका प्रकाशित र अप्रकाशित पुस्तकहरू	86
नेपाली सम्बन्धी लेखिएका ग्रन्थहरू	87

मेरा केही कुरा

सुखको होस् यात दुःखको होस् मिठो तितो जस्तो भएपनि मान्छेहरूले आफ्नै युगका गीत मनपराउने परम्परा सबैमानै छ । मान्छेका विभिन्न समय समयमा भएर बित्ने अवस्था एउटा ऐतिहासिक परिवर्तन हुनाका कारणले उसभित्रका धार्मिक, नैतिक, भौतिक आदि मान्यता र जीवनको मूल्य सम्बन्धमा दृष्टिकोण बदलिँदै जाँदा, उसको रूचि पनि बदलिँदै जान्छ । आवश्यकता अनुरूप युगलेनै मान्छेका सामु विभिन्न सत्यहरू उभियाइदिँदै जान्छ अनि युगलेनै सत्यगत ती मान्यताहरूलाई भत्काइदिँदै पनि जान्छ र एउटा लामो युगका दुवै टुप्पालाई केलाएर हेर्दा आज मानिएको सत्य भोलि विपरीत पनि हुन जान्छ ।

कल्पना जगत्मा मुछिएर फराकिलो जगत्मा घुमेर परिधिको सेरो फेरो च्याउने कविहरूले माथि उल्लेखित तथ्यहरूलाई अँगाली आफ्नो कलमको बहादुरीमा कविता सृष्टि गरेको देख्न पाइन्छ ।

जसरी कविको कल्पनाले अज्ञात वस्तुहरूका रूप निर्धारित गर्दछ, उसरीनै कविका लेखनीले तुच्छ पदार्थलाई पनि मूर्त गरेर उसलाई संस्कार र स्थायिता प्रदान गर्दछ । जस्तै—

"As imagination bodies forth,
The form of things unknown, the poet's pen,
Turns them of shapes and gives to airy nothings,
A local habitation and a name."

कविको दृष्टि बहुत सम्बेदनशील र व्यापक पनि हुन्छ कि जीवनको सुक्ष्मतम भावले उदबुद्ध भएर अभिमत आदर्शको उपलब्धि गर्दछ र पुनर आफ्नो त्यो मूर्त आदर्श जो उसको कल्पनाले सजीव भएर उठेको पाँउछ र त्यसले उसलाई अणुअणुमा स्पन्दित भएको देख्दछ ।

त्यसरीनै कवि गोपालसिंह नेपालीले आफ्नो स्वतःसिद्ध कवि प्रतिभा प्राप्त गरे अनि आफ्ना प्रतिभाका कलमले जनतालाई युगानुकूल कविता

र गीतहरू सृष्टि गरेर सुनाउन बिराएनन् ।

साहित्य अकादेमीका नेपाली सल्लाहकार समितिका सदस्यवृन्दलाई एके चोटि हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । उहाँहरूमा मेरो भाषा शुद्ध-संशोधन गर्न धेरै कष्ट उठाउने सदस्य प्रा. गोपीनारायण प्रधानप्रति सदा आभारी छु ।

देहरादून र भाक्सु पुगी कवि नेपालीबारे मनगो तथ्यहरू संग्रह गरी मलाई ल्याइदिनु भएरनै साहित्य अकादेमीको निर्देशानुसार यो पुस्तक लेख्न सक्षम भएकोमा मित्रवर श्री नरबहादुर सापकोटालाई अशेष धन्यवाद टर्क्याइरहेछु ।

प्रा. लीलबहादुर क्षेत्री, श्रीमती वीणा रानी नेपाली, सर्वश्री बमबहादुरसिंह नेपाली 'मगन', काशीबहादुर श्रेष्ठ, विजय कुमार सक्सेना, के. बी. नेपाली, लक्ष्मी नारायण 'मधुप', विष्णुप्रसाद गौतम 'विद्रोही', जयप्रसाद दाहाल, शिशिर कुमार गुरुङ, हरि गजुरेल, हरि लुईटेल, अमरबहादुर क्षेत्री, एकबहादुर क्षेत्री, पदमचन्द्र पुरी, त्रिलोकीनाथ ब्रजवाल, प्रेमदत्त पालिवाल, रामलाल अधिकारी, मोहन 'विरही', राबिन शां 'पुष्प', दुर्गाप्रसाद घिमिरे, चित्तरंजन भारती, ज्ञानदेव त्रिपाठी 'समीर' — लाई मेरा तर्फबाट धेरै धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु, जस जसबाट मैले केही न केही तथ्यहरू प्राप्त गर्न सकेको थिएँ ।

रत्न पुस्तक भण्डार, भोटाहिटी, काठमाडौं (नेपाल) -का मैनेजरलाई म कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु —जसले कवि गोपालसिंह नेपालीको 'कल्पना' पुस्तिका द्वितीय संस्करणमा छपाइदिनु भएर कविकोबारेमा पुस्तक लेख्न मलाई हौसला बढाइदिनु भएको थियो ।

पाण्डुलिपि सारिदिनु भएर मदत गरिदिनु भएकोमा श्री उमा पौड्याल र श्री शारदा पराजुलीलाई म धन्यवाद नदिइरहन सकिदैन ।

—टीकाराम उपाध्याय 'निर्भीक'

जीवनी

कवि गोपालसिंह नेपालीले नेपाली साहित्यमा र हिन्दी तथा उर्दू साहित्यमा के अवदान दिएका थिए, त्यो विषय उनका कृतिहरूको अध्ययन गर्ने व्यक्तिहरू र उनको विषयमा नगीचैबाट जान्ने व्यक्तिहरू अथवा विज्ञजनहरूलाई पूरै थाह हुनुपर्दछ ।

गोपालसिंह नेपालीका पिताको नाम रेलबहादुर सिंह नेपाली र माताको नाम यमुना देवी थियो । उनीहरू पहिले नेपाल वाग्मती अञ्चलको सिन्धुपाल्चोक जिल्लामा बसोबास गर्दथे र पछि नेपालबाट नै फौजमा भर्ना भएर सरुवा हुँदै बिहार राज्य अन्तर्गत चम्पारन जिल्लाको बेतिया भन्ने गाउँमा केही माटोबारी किनेर स्थायीरूपमा बसोबास गरेका थिए । चम्पारन जिल्लाको बेतिया भन्ने ठाउँ एक ऐतिहासिक ठाउँ हो र त्यहाँ बेतिया राजाले दरवारी ढाँचाले शासन गरका हुनाले त्यो जग्गालाई बेतियाराज भनेर आजसम्म पनि भनिदै आएको छ र त्यहाँनै ११ अगस्त १९११ को शुभ दिनमा उनको जन्म भएको हो । उनीहरू दुइ भाइ मात्रै हुन् र उनको भाइको नाम बमबहादुर सिंह नेपाली (बी. एस. नेपाली मगन) हो । अनि बहिनी एउटी मात्रै श्री मती ललिता थापा हुन् भन्ने केही तथ्यको आधारबाट जान्न सकिन्छ ।

उनीहरू दुवै भाइको प्राथमिक शिक्षा बेतियामानै भएको हो र पछि रेलबहादुर सिंह नेपाली फौजको नोकरीबाट सरुवा भएर बेतियाको आफ्नो घर छोडी देहरादून जानु परेकोले गोपालसिंह नेपालीको हाईस्कूलको शिक्षा केही मात्रामा देहरादून हाईस्कूलमा भएपछि उनको अध्ययन त्यहाँ त्यतिमानै टुङ्गियो र भाइ बमबहादुर सिंह नेपालीले चै देहरादून कालेजबाट स्नातक (बी. ए.) उत्तीर्ण गरी इतिहास विषय लिएर आग्रा विश्वविद्यालयबाट स्नातकोत्तर (एम. ए.) उत्तीर्ण गरीकन केही दि. बेतिया कालेजमा अध्यापन कार्य गरेको कुरा उनको मुखबाट जान्न पाइएकै थियो । बेतियाको राज हाईस्कूलमानै उनको अन्तिम शिक्षा भएको हो किनभने उनले राज हाईस्कूलबाट नै १९२६ मा मेट्रिकुलेशनको परीक्षा दिएका थिए र उनी प्रथम श्रेणीमा उत्तीर्ण भएका थिए ।

गोपालसिंह नेपालीको विवाह देहरादूनमानै श्रीमती वीणा रानीसँग भएको हो र उनका जेठा छोरा श्री नकुलसिंह नेपालीको जन्म देहरादूनमै भएको हो । उनका सन्तानहरूमा नकुलसिंह नेपाली सहित सहदेव, मोहन र सोहन नामका चारजना छोरा र दुइटी छोरी जन्मेका हुन् र उनीहरूको अन्तिम बसोबास बम्बईको चिनचोली, मलाडमानै भइरहेको थियो तापनि सन् १९६३ को १७ अप्रैल बुधबारको दिन पत्नी र छोराछोरीहरूलाई तथा सारा भारतवर्षका जूनका गुणग्राही जनतालाई छोडीकन कवि गोपालसिंह नेपाली चिरदिनका निम्ति हामीबाट बिदा भए ।

कविता

‘कल्पना’ कविता संग्रह गोपालसिंह नेपालीका छोटो छोटो बाइसवटा
गद्य-कविताहरू समावेश भएको एउटा सानो कविता संग्रह हो ।

पहिलो संस्करण लगभग पैंतालिस वर्ष पूर्व कवि बालकृष्ण सम नेपाली ‘भाषा प्रकाशनी समिति, काठमाडौं नेपाल’ का सचिव भएका बेला प्रकाशित भएको थियो र त्यसको द्वितीय संस्करण चै सम्बत २०३० मा नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठानले आयोजन गरेको कविता-उत्सवमा आमन्त्रित भई भागलिन गएका बेला मैले खोजी गरी एउटा पुस्तकालयबाट ‘कल्पना’ को एक प्रति पुरानो प्राप्त गरीकन, त्यसको सहाय लिएर कविको जीवनीसहित समावेश गरी सम्पादन गरेर ‘रत्न पुस्तक भण्डार, भोटाहिटी, काठमाडौं (नेपाल)’ का मालिकलाई छपाउन दिएको थिएँ । उहाँले बिलाउन लागेका प्रतिभाका एउटा स्वरूप गोपालसिंह नेपालीलाई ‘कल्पना’ पुस्तक छपाइ दिएर नेपाली र हिन्दी जगत्ले बिर्सिसकेको अवसरमा खाँचो पूरा गरिदिनु भयो । ‘कल्पना’ -मा समावेश गरेका कविताहरू कविले छोटो छोटो लेखेता पनि प्रत्येक कविताको भाव राम्ररी हेर्दा निकै गहिरो भएको बुझिन्छ । तल कविको कल्पना नामको कविता प्रस्तुत गरिएको छ । कविले ‘कल्पना’ कविताको अन्तिममा कल्पना के हो, त्यो देखाउने प्रयत्न गरेको जस्तो लाग्छ ।

“बल्ल साँझ भयो, नत्र भने दिउँसो घामले पोलेर आत्थु आत्थु पारको थियो । नाई भन्दै रजनी एकलै बसेकी थिइन् । त्यस बेला त्यहाँ नत प्राणप्रिय नक्षत्र थिए, न दाशी कालिमा । रजनी आफ्नो सुगन्धित केश कलापलाई बाँधीकन चित्र बनाउन थालिन् । गंगाको छेउमा ठिङ्ग उभिएकी रजनीको विशाल प्रस्तर प्रासाद रूख मनि लुकेर आउने सन्ध्याको छायालाई हेरिरहेको थियो ।

रजनीले चित्रको रेखांकनलाई ठिकै पारिसकेकी थिइन् कि नक्षत्र आइ पुगे ।

‘ओ हो ! छायाको कति सुन्दर कल्पना हो ।’

‘.....’

लज्जित रजनीले मेटि दिइन् ।

‘ली, सपनाको कल्पना ता गर रजनी’

‘हरायो भने नि ?’

‘म खोजुंला ।’

‘खोइ त ?’

‘ऊँ’— भनेर नक्षत्रले गंगाको लहरलाई देखाईदिए । यसै बेला एउटा यवनपोत पारिबाट आउँदो रहेछ । ‘यसै बेला क्रूर यवनहरू आए भनेनि ? मलाईत कल्पना गर भन्नु हुन्छ ।’

नक्षत्रको मुखमुद्रा अलिक गम्भीर भयो । ‘यही झ्यालबाट..... ।’
भन्दाभन्दै आखाँमा आँसु आइहाल्यो ।

प्रस्तर प्रासादको तलतिर नक्षत्र र रजनी डुबेको ठाँउ वरिपरि गंगाको भुँवरी अझसम्म घुमिरहन्छ ।”

कविले आफ्नो गहिरो दार्शनिक दृष्टिबाट मान्छेहरूले गरेको कल्पना कस्तो हो, त्यस विषयमा कविताको अन्तमा रजनी डुबेको ठाउँ वरिपरि गंगाको भुँवरी आजसम्म घुमिरहने कुरा स्पष्ट गरेका छन् । ‘मानव’ कवितामा कविले निबिड अन्धकारमा हातले बत्तीलाई छोप्दै आफ्नो लक्ष्यस्थान पुग्न साहस गर्ने र नहिचकिचाउने व्यक्तिलाई मानव भनेर भनेका छन् । ‘भ्रान्ति’ कवितामा कविले भनेका छन्-एउटालाई ट्याप्प समातेर हिँड्ँ जाउँ भनेकोत मान्छे आफूलाई पनि नचिन्ने ! मलाई भन्न लागे, तँ को ?

कविले मान्छेलाई मान्छेलेनै नचिन्ने भुल गरिआएको ऐतिहासिक सत्यको कुरा दर्शाएका छन् ।

‘राजारानी’, कवितामा कविले सुख बैभव अनि ऐश्वर्य र मान्छेको जीवन कति छोटो हो, त्यो तलका कविताबाट देखाई दिएका छन् ।

एउटा थिये राजा एउटी थिइन् रानी । कस्तो राम्रो राजा, कस्ती राम्री रानी । एक रात राजा रानी भुसुक्क निदाएका थिए, अर्को दुष्ट राजाले आफ्नो फौज ल्याईकन राज-पाट सबै लिइहालेछ । निर्वासन दण्ड पाएर राजारानी हिँडे । अगाडि-अगाडि राजा पछि-पछि रानी । रानी रून्छिन् भनेर राजा नरूने, राजा रून्छन् भनेर रानी नरूने । मार्गमा कुनै-कुनै मान्छे उभिएर हेदरिहेछन् तर राजा पनि नबोल्ने रानीपनि नबोल्ने ।

दुवैजना काली गंगाको तीरमा पुगेछन् ।

घुँडासम्म पानीमा गएर राजाले भनेछन्-“रानी” ! कम्मरसम्म पानी आउँदा रानीले भनिछन्-“राजा” ! पेटसम्म पानीमा गएर राजाले भनेछन्-“रानी” ! घाटीसम्म पानी आइपुग्दा रानीले भनिछन्-“राजा” !

लौ रा.....भन्दा भन्दै राजा बगिहालेछन् । मेरो रा..... भन्ने बित्तिकै रानी पनि डुबिछिन् ।

त्यहि दिनदेखि काली गंगाका उत्ताल तरंगहरू राजा ! रानी ! को एकान्त ध्वनिले प्रतिध्वनित भैरहन्छन् ।

‘नेपाल’, कविता मा कविले ‘नेपाल’ कसलाई भन्छन् त्यो विषयमा छोटो कविता लेखेको हो । नेपाल जसलाई भन्छन् त्योत प्रकृतिको प्रस्तरद्वारलाई तोडेर साँझ, बिहान, दिउँसो, राती सँधैभरि अनेकौँ यात्रीहरू आउने र जाने गर्दछन् —

डोकोलाई नेपाल भन्दैनन् ।

खुकुरीलाई नेपाल भन्दैनन् ।

नेपाल जसलाई भन्छन् त्योत

प्रकृतिको प्रस्तरद्वारलाई तोडेर साँझ, विहान, दिउँसो, राती सदा कल-कल-कल-कल गरिरहन्छ यात्री ।

‘सौन्दर्य’, कवितामा कविले चित्रकारको र कविको तुलनामूलक कार्यहरू देखाउन प्रयत्न गरेको बुझिन्छ । किनभने चित्रकारले संसारको अनन्त सौन्दर्य कसरी पाइन्छ आफ्नो चित्र बनाउने कुचाले आँकेर देखाउन सक्छ भने कविले लहूरा र रूखहरूबाट सौन्दर्य आफ्नो कलमले लेखिएका कविताको माध्यमद्वारा देखाउँछन् ।

‘संसार को अनन्त सौन्दर्य कहाँबस्छ लौ भन कवि ?’ भनेर चित्रकारले सोधेछन् ।

कवि केही नभनीकन क्षितिजतिर हेर्न लागे । त्यै बेला पीपलको रूखबाट कसैले हात डोलाएर कविलाई भनेछ-चूप, नभन्नु ।

‘कल्पना’ कविता संग्रहका अरू अरू कविताहरूमा विशेष गरेर ‘मानसरोवर’, ‘चित्रकार’, ‘छल’, ‘बन्दि’ र ‘अभागिनी’ कविताहरू अति भावपूर्ण छन् । लेखाइ लामो हुने हुँदा उल्लेखित कविताहरूको पय्यालोचना नगरेपनि ‘कल्पना’ पुस्तक स्व. गोपालसिंह नेपालीको एउटा सानो कलेवरको महान कीर्ति हो भनेर भन्न सकिन्छ । ‘कल्पना’-मा

समावेश भएका कविताहरू छोटो र गद्यात्मक भएपनि यो तरिकाले कविता लेख्ने कार्यकुशलता स्व. नेपाली बाहेक अरुको नहुनुपनि एउटा दुर्लभकोने कुरा हो । त्यो अनुपम कीर्तिले नेपाली साहित्यको भण्डार सँधैँ सँधैँको निमित्तनै पूरा गरिदिनेछ ।

'रानी' खण्डकाव्य (नेपाली)

गोपालसिंह नेपालीको 'रानी' खण्डकाव्य उनको 'कल्पना' कवितासंग्रह नेपाली भाषा प्रकाशनी समिति काठमाण्डौ बाट प्रकाशित भएको एकवर्ष पछि भारत नेपाली कम्मनि वाराणसीका पूर्व सत्त्वाधिकारीले प्रकाशित गरेका थिए र त्यस पुस्तकमा छोटो भूमिका महाकवि लक्ष्मी प्रसाद देवकोटाले लेखिदिनुभएको थियो । सानो कलेवरमा भएपनि 'रानी' खण्डकाव्य एउटा गहिरा भावका शब्द चयन गरेर समृद्ध र सुखी परिवारको दैनन्दिन जीवन कस्तो हुन्छ र उनीहरूले सर्वसाधारण मान्छेहरूलाई कुन रूपले हेर्दछन् र चित्रखोज्दछन्, त्यसलाई गहिरो विषय वस्तुमा अंगालेर स्व.नेपालीले प्रणयन गरेका हुन् । ।

महाकवि लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाका सत्त्वाधिकारी त्रिभुवन विश्वविद्यालय (काठमाडौँ नेपाल) का नेपाली विभागका अध्यापक भाषाविद्, लिपि तात्त्विक, प्रसिद्ध साहित्यिक डा. मोहनराज शर्मा र इतिहासकार डा. जगदीश रेग्मी नेपाल सरकारको छात्रवृत्ति लिएर वाराणसी हिन्दू विश्वविद्यालयमा 'शोध' कार्यमा रत भएको बेला मैले डा. शर्माको हातमा स्व. गोपालसिंह नेपालीको 'रानी' खण्डकाव्य देखे मैका पाएको थिएँ ।

यद्यपि 'रानी' खण्डकाव्य मैले आफू हरिश्चन्द्र डिग्री कालेज, वाराणसीको कला विभागमा प्रथम वर्षको छात्र भएको अवसरमा, भाग्यवश माथि उल्लेख गरिएका दुइजना प्रसिद्ध पण्डित डा. मोहनराज शर्मा र डा. जगदीश रेग्मीसंग मेरो मित्रता र घनिष्ठ सम्बन्ध भएकोले आफ्नो विभिन्न विधाका साहित्यलाई अध्ययन गर्ने छटपटे बानीले गर्दा, म उहाँहरूका निवास स्थानमा लगातार गइरहँदा त्यो कीर्ति देख्न मैका पाएको हुँ । हुनत म त्यो बेला हिन्दीमा कविता र कथाहरू लेख्ने गर्थेँ र मेरो वाराणसीको छात्र जीवनका ती अनौठा दिनहरूमा कवि-गोष्ठी, साहित्यगोष्ठी, साहित्य सम्मेलन, प्रतियोगिता, र मुशायेरामा पनि सकिनसकि भाग लिन चुक्तिनथेँ । त्यसैको फलस्वरूप मैले वाराणसीमा

गोपालसिंह नेपालीको विषयमा र उनका कीर्तिहरूको बारेमा धेरै अनुसन्धान चलाएँ । समय समयमा उनका सहोदर भाइ प्रा. बमबहादुरसिंह नेपाली मगन संग मेरो भेट हुँदा र कवि नेपालीको कीर्ति बारे आफ्नो अनुसन्धान जारी रहेकाले उनको मुखबाट 'रानी' खण्ड काव्य बारे र अरूपनि अप्रकाशित नेपाली भाषाका कीर्तिहरू बारे केही हदमा जान्न पाइएको थियो ।

'रानी' खण्डकाव्य स्व. नेपालीको राणा शासन र त्यो राजकीय शासनमा प्रजाको गतिविधिबारे अस्पष्ट र गहिरो भावलाई अँगालेर त्यही पृष्ठभूमिको आधारमा लेखिएको छ । हुनत खण्डकाव्य पढेर हेर्दा क्रान्तिका केही शब्दहरू पनि नपाइने होइनन् । तर काव्यको गहनताले गर्दा पाठकलाई त्यो कुरा ठम्याउन निकै अप्ठ्यारो पर्दछ ।

मलाई याद भएका 'रानी' खण्डकाव्यका दुइ चार हरफ कविताहरू तल उल्लेख गरेको छु -

हिमगिरी जस्तै अटल छ वैभव
 भवमा सुखको बगला धारा,
 मनुज चियाउछ रानीवासरमा
 किन हो कसले हेरिदिनेछ ?
 कसरी उज्याली अवनी सारा ।
 जीवनको आशिर्वाद थियो त्यो,
 या भगवानको वरदान थियो,
 रम्य विश्वको श्रृंगार टिपीकन
 आलोकित झलमल भई रहेको,
 तै पनि सुखको लामो आशा ।

गोपालसिंह नेपालीको 'रानी' खण्डकाव्य अहिलेका कविहरूले लेखेका खण्डकाव्यसंग तुलना गरेर हेर्दा 'रानी' खण्डकाव्यमा महाकवि लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाका काव्यहरूको छाया परेको देखिन्छ र यो खण्डकाव्य नेपाली साहित्य भण्डारमा थप पुर्याउने उनको एउटा ठूलो देन हो भनेर भन्न सकिन्छ ।

'पंछी' खण्डकाव्य (हिन्दी)

'पंछी' खण्डकाव्य पहिलो संस्करण १९३३ मा पुस्तक भण्डार, पटना

ले छपाएको थियो र दोस्रो संस्करण चैं राष्ट्रीय प्रकाशन मण्डल, पटनाले १९६२ सन्मा छपाएको थियो र त्यो पुस्तक छपाउँदा जति रूपियाँ खर्च लागे, ती रूपियाँ ब्रज साहित्यका प्रणेता, आफ्नो गहिरो पाण्डित्यको खूबीले गर्दा आफ्नो प्रसिद्धि लाभ गर्न सक्ने निकै साहित्यिक पुरस्कार सहितै 'देव पुरस्कार' विजेता पण्डित दुलारे लाल भार्गवले 'पंछी' खण्ड काव्य छपाएको धार प्रकाशकलाई दिएका थिए ।

'पंछी' खण्ड काव्यमा कविले के लेखे, के लेखेनन् महापण्डित सूर्यकान्त त्रिपाठी 'निराला' ले 'पंछी' खण्डकाव्यको भूमिका लेख्दा यो कुरा भनेका थिए—“उनको काव्य को अकृत्रिम अनिन्द्य ज्योति देखेर कविको भविष्य सु-विकासका लागि स्वभावतः मलाई एउटा उनको निमित्त उत्तम कामना गर्नु पर्यो, जसको प्रमाण ईश्वरले आफ्नो इच्छालेनै अवश्यनै दिनेछन् ।”

कविको प्रारम्भिक जीवनमा र त्यतिबेर बितेका दिनहरूका अति छोटो समयमा लेखेको 'पंछी' खण्ड-काव्यको एउटा पद तल प्रस्तुत गरिंदै छ —

आई है मधु वेला पंछी,
चंचु खोल तो दे रे,
कव से प्राण हमारे आतुर,
मधुर बोल तो दे रे,
हंस मधु ऋतु में तरु के भीतर,
कहाँ छिपा है पंछी ।
आकर इन कानों मे प्यारे
सुधा घोल तो दे रे ।

कविले 'पंछी' खण्डकाव्यमा धेरै जस्तो प्रकृतिसंग आफू 'चुंमुम्म डूबेर विहंगी कवि हुन पुगेको माथिका केही हरफ कविता पढेर थाहा हुन्छ । उनी पंछीलाई वसन्तको ऋतु आएको कुरा सम्झाउँदै आतुरि प्राणले उसको मधुरो बोलीसुत्र इच्छा गर्दछन् । यति राम्रो मधु ऋतु (वसन्त ऋतु) मा 'पंछी' कहाँ वसेको छ र छिट्टै आएर उसको सुरिलो र मिठो बोलीबाट अमृत घोलेर छर्कि मार्ने आग्रह गर्छन् ।

कविले पहिलो 'रानी' नामको खण्डकाव्य नेपाली भाषामा लेखेका हुन् र 'पंछी' खण्डकाव्य द्वितीय खण्डकाव्यका रूपमा हिन्दी भाषामा लेखेका

थिए । यो काव्य प्राकृतिक दर्शनको अनुपम कीर्ति हुन गएकोले हिन्दी जगत्मा वारम्बार माग भै रहँदा द्वितीय संस्करण छापिएको परिलक्षित हुन्छ । आरम्भमा कविले 'पंछी' लाई बसन्त बेलाको संझना गराउन खोज्दछन् भने खण्डकाव्य पढेर जाँदा आफूलेनै सबै बिर्सेर 'पंछी' संग सगै उड्न खोज्दछन् । उनी घरि घरि आकाशमा उडेर गगनचुम्बी बन्न खोज्दछन् भने यो धरतीको हरियो राज्यमा घुमी घुमी वसन्त ऋतुलाई स्वागत गर्न बिर्सिदैनन् । घरि घरि समुद्रमा डुबुल्कि मारेर उसंग मितेरी जोड्न पनि उनी कम्मर कस्छन् । कविले 'पंछी' खण्डकाव्य लेख्नमा जसरी प्रकृतिसंग आफू मुछिएका छन्, जीवनको उच्चतालाई काव्यात्मकता दिने र अस्तित्वलाई टुङ्गिन नदिने प्रयास पनि जारी राख्न बिर्सैका छैनन् । हुनत कतै कतै यस रचनामा काव्यात्मक अभिव्यक्तिका राम्रा नमूनाहरू अधिक मात्रामा देखिएता पनि गहिरिएर हेर्दा त्यति प्रौढता लेखन शैलीमा झल्किन सक्दैन तर खण्ड काव्यको रूप दिन कविले पूर्ण प्रयास गरेको बुझिन्छ ।

गोपालसिंह नेपालीको काव्य कौशलता धेरै उच्चकोटिका हिन्दी कविहरू र नेपाली कविहरूका काव्यहरूसंग जुधाएर हेर्दा निश्चयनै फरक पर्नेछ । यद्यपि कवि नेपाली कुनै बातका पक्षपाती थिएनन् तापनि कहिले कहिले कल्पनामा, महाकवि लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा उडे झैं उनी पनि उडिरहेको देख्न पाइन्छ । कविको 'पंछी' खण्डकाव्य हिन्दी साहित्य भण्डारको एउटा सम्पत्ति ठहरिने छ ।

'रागिनी' कविता संग्रह (हिन्दी)

'रागिनी' गीति-कविता संग्रह कवि गोपालसिंह नेपालीको तेश्रो पुष्प हो । विशेष गरेर यो पुस्तकमा जीवनको उमंग लिएर गीति-कविताहरू कविले लेखेका छन् । यो संग्रहमा सर्व मुठ बत्तीस वटा गीति-कविताहरू समावेश गरिएका छन् ।

देहरादूनको पर्वत पहाड र खोलाहरूमा रंग-रंगका फुलिरहेका फुल र अनेक प्रकारका हरिया रुखको सौन्दर्यको संग संगै कोइलीको कूहु कूहु शब्द र वसन्तलाई बोलाउने अनेक विहंगको गुञ्जन "काफल पाक्यो" भनेर सूचना दिने चराको स्वर, बित्यो भनेर ऋतुको संकेत दिने मानव प्यारो चराको बोलीमा र मध्य प्रदेशको मालावाको सम्झनामा कविको

‘रागिनी’ को सृष्टि हो भनेर भन्न सकिन्छ ।

‘रागिनी’ कवितामा कवि भन्दछन्—

प्राण हमारी मधुर रागिनी जब तब गाता गम में;
गा ओ प्रिय, फूले न समाओ यह अगाध अंगमें ।
आज कहींसे ज्योति आ बसी इन पलकों के भीतर,
समझ गई सब भेद पुतलियाँ अपने में प्रियतम में ।

यसरी पहिलो कविता ‘रागिनी’-मा कविले उमंगको लहङ्गा पोखेको पाइन्छ —

भीतर रोना बाहर हँसना संगिनि जान गया हूँ मैं,
तरुण तपस्वी तरुण विलासी,
जग का मैं ऐसा पुरवासी,
बाहर कैसे भेद खुले रे ?
मन भीतर मेरा विस्तार-सी ।

बादल काले ही होते हैं संगिनि मान गया हूँ मैं ।
नाच गई काँटों में मीरा,
झूम झूम गा गये कबीरा,
जग बदला मेरी बारी में
गंगा बनी गहन गम्भीरा ।

इतना है कि प्रेम की वाणी अब पहचान गया हूँ मैं ।

माथिको ‘अन्तरा’ शीर्षक को गीत जतिखेर पाठकहरूका हातमा पुस्तक पर्यो र पाठकहरूले पढ्न पाउँदा खुबै जनप्रिय हुन पुगेको पनि बुझिन्छ ।

‘वनश्री’ कवितामा कविले गंगा, यमुना र कालिन्दीको बालुवामा भए पनि सुन्दर महल बनाउन र जंगलको बीचमा फैलिरहेका बल्लरीहरूलाई बटुली आफ्नो छेउमा राख्ने मृदु कवि कण्ठबाट कविता गाउने, ढुङ्गा, धुलो काँडा को वनदेशमा भए पनि, निर्झर नदीको तीरमा भएको शिलामा बसेर गीत गाउने कल्पना गर्नुको साथै कुञ्जलताको आडमा बसेर जीवन बिताउनु अत्यन्त सरल र परम पवित्र भनेर सम्झन्छन् ।

जस्तै—

“गंगा, यमुना के रेती में सुन्दर महल बनाना हो,

कालिन्दी के हरित कुल में रूठा हृदय मनाना हो,
 वन-वन फैली वल्लरियों को सुख से गले लगाना हो,
 युग-युग के मंगल गायक में मृदु कविकण्ठ मिलाना हो,
 तो चुपचाप निकल परदेशी भटक भूल जा राह कहीं,
 नगे पाँव खोजनेवालों को नद नदी अथाह नहीं,
 कंकड़, धूल काँटों का वह वनदेश निराला रे,
 चंचल जलमें पाँव डुबाए खेल रही वनबाला रे,
 आँखों के नन्हें घेरे में घेर रही गिरिवाला रे,
 निर्झर-तीर शिला पर बैठ कोई गानेवाला रे,
 मधुर पदध्वनि, मधुर प्रतिध्वनि मुखरित मृदु संगीत परम
 कुञ्ज-लता की एक आड़ में जीवन सरल पुनीत परम !

गोपालसिंह नेपालीको 'रागिनी' पुस्तकमा समावेश भएका कविताहरू सबैको चर्चा अथवा पर्यालोचना गर्नु पर्दा यो लेख निकै लामो भएकाले उनका गीति-कविताहरूको बारेमा यहाँ जति आलोचना गरियो त्यतिलेनै सम्पूर्ण गीति-कविताको महत्त्व पाठक तथा जन साधारणलाई दिन सक्ने छ । 'धारा' कवितामा कविले अग्लो हिमालयको चोटिको हावा, चंचल मानसरोवरको पानी, अति आनन्ददायक मानेर लेखेको तल उल्लेख गरिएको छ —

तुङ्ग हिमाचल मानस चंचल
 निर्मल जल की धारा,
 मंजुल कल कल सुरभित शीतल
 बन प्रान्तर सारा ।

अतः 'रागिनी' गीति-काव्य पनि कविको एउटा आवश्यकीय कीर्ति भनिन्छ ।

'पंचमी' कविता संग्रह (हिन्दी)

'कवि वासर, बेतिया, चम्पारण' द्वारा १९४२ को अगस्त महिनामा प्रकाशित भएको 'पंचमी' सङ्कलित वटा हिन्दी कविताको संग्रह हो, जसमा गीतहरूको संख्या सर्वाधिक छ । 'पंचमी' साहित्य देवताका मन्दिरमा भाव छानेर गाइने स्वरको पंचम आवाज हो अथवा साहित्य

देवताको चरणमा समर्पित गरेको हिन्दीको पंचम कीर्ति हो । यो भन्दा पहिलेनै स्व. नेपालीका अरू चारवटा काव्य संग्रह, 'उमंग', 'पंछी', 'रागिनी' र 'नीलिमा' प्रकाशित भएका थिए । आलोच्य कविता संग्रह 'पंचमी' -लाई आफ्ना पूर्व कीर्तिहरूभन्दा अपेक्षाकृत केही प्रिय र नयाँ जस्तो कविले मानेका थिए । उनले जगतलाई मन्दिरको रूपमा चित्रित गरेका छन्—

पूर्ण चन्द्र आरती उतारे,
दीपक वन जल उठते तारे,
धूप धूम्र वन मेघ उड़ रहे,
मलय पवन नैवेद्य सँवारे,
कवि मन्दिर का बना पुजारी,
दीप अखण्ड बना ध्रुव तारा,

'पंचमी' कविता संग्रहमा अधिक गीतहरू यस्ता पाइन्छन्, जसमा कविले प्रकृति सुषमालाई मानवीकृत रूपमा चित्रित गरेका छन् । नेपालीका गीतहरूमा प्रकृतिपरक भएर पनि साँचो र विशाल स्वहृदयताको परिचय दिएको पाइन्छ । 'प्रभात गान' भन्ने गीतका केही हरफहरू तल दिइएका छन्—

किरण वन विहगो-सी उड़ चली,
किरण जल लहरो-सी खुल पडी,
खोजती फिरी गुहा से गुहा,
तिमिर को किरणों की फूल झडी,
तिमिर भागा बनकर तरु छाँह,
चली किरणों तरु-तरु को छान,
तिमिर वन गया सघनवन, कुज,
बनी किरणें विहगों के गान,
तिमिर का काला पर्दा चीर,
किरण का रास रचाता चला ।

एउटै शब्दको बारम्बार पुनरुक्ति भै रहेको छतापनि कविको सहज र सरल अभिव्यक्तिको आलोकमा यो दोष त्यति सारो ठूलो भनेर मानिंदैन । त्यसैकारण कवि नेपालीका गीतहरू मीठा र लोभ लाग्ने भएर पनि चित्त आकर्षक प्रतीत हुन्छन् ।

जगाता गत वसन्त की याद,
कमल वन में नवजीवन जगा,
किरणों पर नन्हें पख पसार,
मधुप-दल वन-वन उड़ने लगा ।

कविलाई 'किरण' शब्द अत्यन्त प्रिय लागदछ । गगनलाई कविले आफ्नो उच्चशिर, लहरलाई जीवन संगीत, क्षितिजलाई आँखाका नानी, किरणलाई वीणाको तार, पवनलाई आफ्नो सुरभित सास, भनेका छन् । गीतहरूमा कविको कल्पनाचित्र सुस्पष्ट उत्रेको छ । स्व. नेपालीको गीति शैलीको प्रधान विशेषता यो हो कि उनी अतीव प्रसन्न रसात्मक र मनोमुग्ध देखिन्छन् । प्रकृतिको स्निग्ध आँचलमा रचना गरेका कविका सारा गीतले मानव हृदयमा मधुर भावना जगाउने छन् -

शैल ने पखों की ध्वनि सुनी,
दिशाओ ने जीवन ध्वनि सुनी,
कुंज ने पग पायल-ध्वनि सुनी,
छिटककर चिनगारियाँ ज्वलन्त,
गगन में उड़ी गगन में जड़ी,
गगन वन की वे कलियाँ बनी,
ज्योति की बनी अमर फूलझड़ी,

'भोर' गीतमा प्रातःकालीन प्रकृतिको रमणीय चित्र अंकित छ । किरणहरूको वाण हानेर आँखालाई जलाई दिने, अनेक झुरमुटलाई लुकाएर प्राणको पात हल्लाउने कल्पना कविको सुक्ष्म प्रकृति दर्शनको द्योतक हो ।

'तारों की रात' अत्यन्त भाव पूर्ण गीत हो । गगनरूपी जंगलमा ऋतुराज वसन्तको आगमन भइसकेको छ । ताराहरूको जगमगाहटले रातीलाई अनौठो पारेको छ । यस्तो रसिलो रातमा जवानीको प्रदीप जलिरहेको छ : तर प्रतीक्षा गरिरहँदा पनि प्रिया आँउदिनन् र बाटो पनि सुनसान अवस्थाको छ । "न आये प्रिया गलि सुनसान"-दैलो पनि खुल्यो, खिड़की पनि खुल्यो । सुदूर सम्म गहन अँध्यारोले ढाकेको छ । यस्तो एकान्त वातावरणमा प्रेयसी आफ्ना प्रियलाई पखिँरहेकी छ । वस्तुतः वसन्तको

रजनी बड़ो मादक र विरहीहरूका निम्ति अत्यन्त उत्तेजक हुन्छ । किन भने—

अमा की काली चुनरी पहन,
चुराकर पूनो की मुस्कान,
चाँद की बाँकी बिन्दिया बना,
गुनगुनाती झींगुर के गान,

‘वसन्त गीत’ मा कवि मधुमास वसन्तलाई एउटा नयाँ दृष्टिकोणले हेर्छन् । वसन्तको मौसम भँमराहरूका निम्ति विशेष खुसियालीको हुन्छ । त्यो समयमा मान्छे र प्रकृतिको एउटा अनौठो मिलनले गर्दा शोभा बढाउनु, सौन्दर्य फिजाउनु, इत्यादिले यस धरतीको प्राकृतिक सौन्दर्य सर्वत्र मनोज्ञ प्रतीत गराएको देखिन्छ—

वन की गली-गली में,
हँसती कली-कली में,
गुंजार-काकली में,
गुलजार की गली में ।
पीकर सुरा सुरभि की,
वनकी किशोर छवि की,
बाणी वसन्त कवि की
बढ़ स्वर्ण-रस रवि की ।

‘पंचमी’-मा कविको भावधारा विशेषतः प्राकृतिक चित्रनपट्टि प्रवाहमान हुन्छ । ‘हिमाचल’ कवितामा कविले नेपाल र दार्जिलिङको नयनाभिराम प्राकृतिक दृश्यलाई ल्याएर उभ्याउन प्रयास गरेका छन् । हिमाचलको प्राकृतिक शोभाका साथ-साथै कविले उसको विशालताको परिचय पनि दिन खोज्छन्—

हिमिगिरि है गजराज धरापर
घट भर-भर जल डाल रहा है,
नभ के वन में आज गरजते
कुँएँ मेष केहरि को देखो ।

‘छविका जाल’ कवितामा कविको अनुभूति र कल्पनाको समंजित रूप रक्षिक हुन्छ । प्रकृति एउटा मुखरित वीणा हो, कवि त्यो वीणाका तार हुन्, जसको छेउमा उभिएर अन्तर गीत मुनाउँछ । त्यो गीतको

श्रवणमा समस्त संसार मुग्ध भएर बस्दछ —

धार पर लहर के दीप,
तीर पर जग का मंगल हुवा ।

भावुकता र कल्पना कवि नेपालीको काव्य सृजनको प्रयास हो, जो 'पंचमी'-मा उपलब्ध छ । गीत रचनाको साँचो र स्वाभाविक स्वरूप उनले भेटाएका छन् । उनमा कुनैपनि वादका दर्शन देख्न पाँइदैन । बरू उनका गीतहरू मनोगत भावनाका नैसर्गिक प्रस्फुरण हुन् र आफ्नो निजी स्वभाव अनुसार कविले प्रकृति निरीक्षणबाट स्वानुभूतिलाई सरल भाषामा व्यंजित गरेका छन् । उनको लाक्षणिक प्रयोग क्लिष्ट छैन, अपितु आफ्नो सहजताले भाषालाई प्रभावपूर्ण बनाएको देख्न पाईन्छ ।

'विशाल भारत' एउटा राष्ट्रीय गीत हो, जसमा अखण्ड भारतवर्षको भौगोलिक विशालताको चित्र खिचेर उसको गौरव गरिमा दर्शाएका छन् —

बिजलियाँ सावन की मुस्कान,
और उस पर ऐसा तूफान,
कि जमती झम झम बरसात,
डूबता दिन, बह जाती रात ।

कवि जब खोलाको कल कल स्वरमा आफ्नो गीत सुनाउँछन्, आफ्नो झंकारको प्रारम्भमा कोईलीको गुंजन र फिँजिइरहेको हरियो बाक्लो जंगलबाट आएको परको शब्द सुन्छन्, तब उनको मन-मुजुर खुसीले नाच्च थाल्छ । 'प्रतिध्वनि' कवितामा कविले छन्दलाई सांगीतिक माधुरीको रूपमा दर्शाएका छन् । "कंगन का खन खन झींगुरका झन् झन् बन बन में गुंजन", आदि —

चली जा रही चपल लहरियाँ,
थिरक रही हैं जल की परियाँ,
कल-कल छल-छल से मुखरित हो,
उठी धरा की शैल शिखरियाँ,
तट पर जल की बूँद-बूँद में,
पग पायल की ध्वनि सुनाता हूँ ।

'जीवन और कला', कवितामा कविले विश्व जीवनको मध्यान्ह भनेर

रुखका डाला, उत्ताल तरंग पानीका धाराहरूका कुरा गरेका छन् भने, त्यहाँ तारा हाँसेको रात, पानीका लहरहरू, हरियो खेत, नीलो पानीले भरिएको पोखरीको प्राकृतिक वर्णन पनि गरेका छन्—

झूम मेघ-सी चूम सिन्धु-पद,
मचल चली उदाम लहरियाँ ।
सिहर उठते वसन्त के प्राण,
हिया में उठते विरह की हूक ।
अचानक मेघ खण्ड को देख,
कहती कोयल आधी रात ।

‘प्राची’ र ‘सावन’ भन्ने दुइटा लामा कविता हुन् । यी त्रतुसपदि छन् र यी कवितालाई कविले ‘रुबाई’ भनेका छन् । यी कविताहरूमा कविले नयाँ कल्पना, नयाँ उपमा र नयाँ कला-वस्तु दिन चेष्टा गरेका छन् । बिहानको समयमा सूर्य आफ्नो सुनौलो रथमा चढेर पूर्व दिशाबाट भन्दछन्—

‘सुधाचनी’ किरण धनी
जवानी में अवनी,

यो हरफमा पनि शब्दहरूका पुनरुक्ति अनुप्रास अलंकार विधालाई द्योतित गरेका छन्—

जीवन-घट में सुधा घोल दे,
नव आँगन का द्वार खोल दे,
प्राणों की मधु मुरली टेरो,
अपनी दृष्टि उठाकर हेरो,
आज रूप का पंछी उड़ता,
उसको नयन गगन में घेरो ।
हिम-कण से युग नयन धुला लो,
कनक-किरण से देह घुमा लो ।

‘तीर लक्ष पर छूटा है’ कवितामा कविले आफ्नो परिचय प्रकृतिको उपमाको माध्यमबाट दिएका छन् । उडेर गाउने चराहरूको स्वरमा कविको आफ्नो हृदयकोनै अनुगुंजन सुनिन्छ । ‘विश्व सुन्दरी’ कवितामा अशुद्धभाव नलिईकन शीतल भावमय प्रेमगीतहरूमा प्रेमको धारा बगेको देख्न पाईन्छ—

भर रहा विश्व तन की बाती,
 चल रहा तुम्हारा रूप दीप ।
 प्रिय तुम्हारी इन आँखों में,
 मेरा जीवन बोल रहा है ।
 अपनी करुणा नयन का,
 अपने नयन सुमन का मुझको प्रकाश दे दो ।

यस्तै प्रकारले आफ्नो धुनमा मस्त भईरहेको गीतकार स्व. नेपालीले 'पंचमी' - को रूपमा एउटा संगीत भरिएको मधुर गानको श्रोत हिन्दी जगतलाई दिएका छन् र जनगणमा गीतहरूको जागरणको मन्त्र फुक्नलाई प्रयास गरेका छन्—

हवा के झोंकों में अब झूम,
 नाचती हुई लहर को चूम ।
 उमड़ते दरिया दिल का राज,
 हमें भी करने दो 'मालूम' ।
 चला दे मस्ती में पतवार,
 लहर की बौछारों की ओर ।
 उड़ा दे आज हवा में पाल,
 लहरों की ललकारों की ओर ।

'हिमालय ने पुकारा' कविता संग्रह (हिन्दी) कवि गोपालसिंह नेपालीको १९६३ मा प्रकाशित भएको अन्तिम कविता संग्रह हो । यो संग्रहमा अइतीसवटा कविताहरू समावेश गरेका छन् ।

पहिलो 'चालीस करोड़ों को हिमालयने पुकारा' नामको कविता देखि 'चलो भाइ बोमडिला' भन्ने अन्तिम कवितासम्म समावेश भएका सबै कविताहरू देशप्रेम र जनजागृतिका हुन् भन्ने कुरा कविता पढेर हेर्दा स्पष्ट हुन्छ ।

'चालीस करोड़ों को हिमालयने पुकारा' कवितामा कवि चीनको आक्रमण भन्दा लगभग चारवर्ष पूर्वमा लेखेको जनजागरणका गीतहरू सुनाउछन्—

शंकर की पुरी चीन ने सेना को उतारा
 चालीस करोड़ों को हिमालय ने पुकारा

हो जाय पराधीन नही गंगा की धारा
गंगा के किनारों को शिवालय ने पुकारा

यो समयमा आसाममा भएको बंगाली र आसामी भाषा विवादको समस्यामा कवि नेपालीले तीनसुकिया, डिब्रुगड, माकुम, गौहाटी, शिलाङ, आदि स्थानमा भएका कवि सम्मेलनहरूमा यो कविता पढेका थिए र त्यसमा धेरै व्यक्तिहरू प्रभावित भएर उनलाई अनेक सम्बर्धना र अभिनन्दनले स्वागत गरिएको थियो । आसाम राईफलका कमाण्डर-इन् चीफले कविलाई परेड ग्राउण्डमा भारतीय सेनाको अधि कविता पाठ गर्न आमन्त्रण पनि गरेका थिए ।

‘हिमालय और हम’ कवितामा कवि भन्दछन्—

गिरिराज हिमालय से भारत का कुछ ऐसा ही नाता है
चालीस करोड़ों का जत्था, गिर-गिर कर भी उठ जाता है ।

यो कवितामा कविले गिरिराज हिमालयलाई भारतवासीहरूको निम्ति अमर प्रेरणा श्रोतको रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् । साहित्यिक सौन्दर्यको साथ साथै ऐतिहासिक र आध्यात्मिक विषयलाई ध्यान दिएर कविले यो कविता रचेको बुझिन्छ—

‘इन चीनी-लुटेरों को हिमालय से निकालो’ कवितामा कविले चीनियाँहरूलाई भनेका छन्—

चोरों की तरह तोड़ के इमान के घेरे
इस पार चले आ रहे बेशर्म लुटेरे

* * * * *

तिब्बत का लहू चूस के इस ओर चले हैं
धर आदमी का भेष, आदमखोर चले हैं
इन्सान कहाते हैं मगर खून बहाते हैं
तुम इसका गरम खून बहा करके नहालो
इन चीनी लुटेरों को हिमालय से निकालो ।

चीनका आक्रमण पछाडि लेखिएको यो कवितालाई सीमा समस्याको निम्ति सर्वाधिक प्रतिनिधिमूलक कविताको रूपमा मान्न सकिन्छ ।

कविले ‘हिमालयने पुकारा’ कितापमा जति उनका रचना समावेश गरेका छन् ती सबै कविताहरू मनन गरेर हेर्दा अति समय उपयोगी हुन गएको बुझिन्छ ।

‘अमर सेनानी’ कविता राष्ट्रपिता महात्मा गान्धीको बारेमा लेखिएको श्रेष्ठ कविता हो । देशका केही गायकहरूले यो कवितालाई मिठो धुन बनाएर गीतका रूपमा पनि प्रयोग गरेका छन् । कविले देशको राजनीति दासतालाई मुख्य कारण भित्रको एउटा हो भनेर मानेका छन् । परन्तु महात्मा गांधीले स्वतन्त्रता संग्राममा जुन अहिंसाको सामयिक नीतिका रूपमा प्रतिपादन गरेका छन्, त्यसको छेउमा कविले आफ्नो शिर निहुराउन पनि गौरव अनुभव गरेका छन् —

आजादीका उड़ा तिरङ्गा, बापू चलते चले गये,
लिया स्वराज अहिंसासे, इतिहास बदलते चले गये ।

कविका प्रकाशित र उपलब्ध कविता संग्रहहरूमध्ये ‘हिमालय ने पुकारा’ अन्तिम कविता संग्रहको चर्चा गरेर हेर्दा यो कीर्ति पनि अत्यन्त अनुपम हुन गएको छ र साहित्यको बगैचामा फुलेको कविको अन्तिम फूलले सबैलाई सौन्दर्य भरिदिनेछ तथा यसको चाहना सर्वसाधारण देखि लिएर ठूला विद्वान्हरूले अवश्यनै गर्नेछन् ।

‘उमंग’ कविता संग्रह (हिन्दी)

‘उमंग’ कविता संग्रह गोपालसिंह नेपालीको द्वितीय कविता संग्रहको रूपमा १९३४ मा प्रकाशित भएको थियो । यो संग्रहको ‘हरीघाँस’, ‘पीपल’, ‘सरिता’, ‘जीवन’ आदि कविताहरू आज पनि मान्छेहरूका मुख-मुखमा भएको कुरा जान्न सकिन्छ ।

कविले ‘जीवन’ कवितामा ‘बुलबुल’ चराको विषय लिएर भनेका छन्—

वह सुन्दर नीड़ रचेगी
चुन-चुन कर स्वर लायेगी
सजनी फिर कभी किसी दिन
यह भी बैठी जायेगी
उसका संसार बसेगा
उसका भी जीवन होगा
जग के इतने आँगन में
उसका भी आँगन होगा

कविको दृष्टिमा चाहे चरै किन नहोस् उसको निम्ति आफ्नो घर बनाएर

यो आँगन (पृथिवी)-मा जहाँ मान्छेहरू बसोबास गर्न सक्छन् भने त्यहाँ उसले पनि आफ्नो संसार बनाएर बस्नछ किनभने मान्छेको जस्तो जीवन त्यसको पनि जीवन एउटै हो ।

‘हरीघाँस’ कवितामा कवि ईश्वरले सृष्टि गरेको दुनियाँको वर्णन गर्दै भन्दछन्—

प्रभुकी असीम करुणा कुछ-कुछ होती है अब रे मुझे भास
सुख, सुषमा, शोभा सुन्दरता निखरी है मेरे आस-पास
फिर मुक्त कण्ठ से इस सबका गुणगान मधुर है करूँ

क्यों न दी बिछा उसी ने इसीलिये मेरे आँगन में हरी घाँस ।
कवि पृथिवीलाई आँगन र प्राकृतिक सौन्दर्य लाई हरीघाँस भनेर भन्दै सुख, सुषमा, सुन्दर, शोभा, सुन्दरता उनका छेउमा छरिईरहेको देख्न पाउँछन् र मुक्त कण्ठले भगवानको गुणगान गर्न इच्छा प्रकट गर्दछन् ।

कवि भन्दछन्—

बस गया यहाँ तो गलती से इस प्रभु की सुन्दर सुखद स्वर्ग
क्या समझ लगा दी थी उसने मेरे आँगन में हरी घाँस ।

‘पीपल’ कवितामा कविले प्राकृतिक सौन्दर्यको वर्णन ‘पीपल’ को रुखको कुरा गर्दै प्रकृतिको वर्णन गर्न लागीरहेका छन्—

कानन का यह तरुवर पीपल
युग-युग से जग में अटल, अचल

जंगल भित्रको पीपलको रुख युग युग देखि धेरै बाधाहरूको सम्मुखीन भए पनि अचल अटलले खडा भइरहेको छ र माथि विस्तृत आकाश र तल धरतीमा नदी र झीलहरू देखिन्छन् जहाँ मान्छेले शान्ति र आनन्द प्राप्त गर्न सक्छन् । कवि भन्दछन्—

बुझती. पथिकों की जहाँ प्यास लग जाती
अनायास है यही सदा इसका निवास ।

‘उमंग’ कविता संग्रहमा सर्वमुठ बयसठीवटा कविता समावेश गरिएको छ र त्यो पुस्तकको भूमिका भनाँ अथवा स्नेह शब्द भनाँ पं. सुमित्रानन्दन पन्तले लेखी ती स्नेह शब्दहरूमा पन्तज्यू उमंग पुस्तकको बारेमा भन्दछन्—

आ मधुप, मुकुल मन खोल-खोल
 द्रुम में पक दाड़िम गोल-गोल
 तरु के नव पल्लव डोल-डोल
 घन वन में पंछी बोल-बोल
 रे कब से उजड़ा पड़ा बाग
 सोई उमंग उठ जाग जाग ।

कवि नेपालीको भाषा यति मधुर, सरल एवं प्राणस्पर्शी छ कि त्यो कुरा उनका कविताका हरफमा भएका शब्दहरू पढेर हेर्दा जान्न सकिन्छ । किनभने निझैरलाई झर्ना, सरोवरलाई झील आदि बनाएर हिन्दी खड़ी बोली कविताहरूलाई सह सुषमाले पूर्ण गरिदिएका छन् । 'उमंग' कविता संग्रह कविको सर्वत्र नव-यौवनको 'उमंग' व्यक्त भएको एउटा कीर्ति हो ।

'नवीन' कविता संग्रह (हिन्दी)

'नवीन' कविता संग्रह कवि गोपालसिंह नेपालीको तृतीय कविता संग्रहको रूपमा पुस्तक भण्डार, गोविन्द मित्र रोड, पटना बाट छापिएको हो । त्यो पुस्तकको समर्पणको पृष्ठमा कविले साहित्यप्रेमी लेफ्टेनेन्ट कर्णल द्रोण सम्शेर जंग बहादुर राणाको सप्रेम भनेर उल्लेख गरेको हुँदा कविलाई द्रोण सम्शेर जंगबहादुर राणाज्यूले पनि उनको कवि प्रतिभा देखेर हौसला बढाइ दिएको हुनु पर्दछ ।

'नवीन' पुस्तक कवि नेपाली चलचित्रको क्षेत्रमा बम्बई गएको बेला १९४४-४५ भित्र छापिएको हो र त्यसमा उनचालिस वटा कविता समावेश भएका छन् । 'कवि और कविता' भन्ने कवितामा कवि भन्दछन्—

कवि ने जो कुछ जाना
 कवि ने जो पहचाना
 बनता है वह छन्द छन्द में प्राण प्राण का गाना
 हृदय का हृदय का गाना
 लोक लोक का गाना
 बनता है वह भाव लहर में उठता हुआ ज़माना ।

कवि माथिका हरफहरूमा कविको दृष्टि र भावको पर्यालोचना

गर्न खोजिरहेका छन् ! कवि जे जान्दछन्, जे चिन्दछन्, त्यसैको छन्द बनाएर त्यस भित्र प्राण संचारित गर्छन् भन्ने कविको युक्ति छ । 'नवीन और प्राचीन' कवितामा कवि भन्दछन्—

जन्म, ज्योति, युग प्रेम जवानी लगते सदा नवीन,
मृत्यु, तिमिर जग, विरह, बुढापा लगते हैं प्राचीन,
हँसता एक दूसरा दृग में अश्रु लिये श्रीहीन,
और बाल रवि ज्योति उड़ाले चला अश्रु भी छीन ।

कविले जन्म, ज्योति, प्रेम, जवानीलाई नयाँ र मृत्यु, तिमिर, विरह, बुढोलीलाई प्राचीन भनेका छन् ।

'भारतमाता' कवितामा कवि भन्दछन्—

जय हे भारतमाता—
जंजीरो की झनन-झनन सुन नवयुग दौड़ आता,
प्राची के झिलमिल आँगन से मुक्ति दिवस मुसकाता,
जय हे भारतमाता ।

भारतवर्ष स्वाधीन भएकापछि पुर्वबाट झुल्केका घाम परेका आगनमा खुसीको मुक्ति दिवस हाँसेको भन्ने माथिका कविताबाट स्पष्ट गर्छन् ।

'अभागिनी' कवितामा कविले भनेका छन्—

किस चमन का फूल यह सिसक रहा है धूल पर
रोना भी था तो इसको हो क्या अब किसी की भूल पर
पत्ता क्यों यह पतझड़ का उड़ रहा बहार में ।

कविले कुनै कुनै अभागिनी नारीको जीवनलाई चरित्र चित्रण गर्दै भनेका छन्— कुन बगैचाको फूल धुलामा लटपटिरहेको छ जसको मृत्यु छैन । यो कविता कवि नेपालीले १९४३ को मई महीनाको १५ तारीख को आधारतमा एउटा कुनै नदीको पारिपट्टि रोइ रहेकी एउटी स्वास्थ्य मान्छेको करुणस्वर सुनेर लेखेको हो भन्ने कविले आफ्नो कवितामा उल्लेख गरेका छन् ।

'नवीन' कविता संग्रह कवि जहाँ तहाँ घुम्दा र बस्दा आफ्ना अनुभव र नयाँ नयाँ भावहरू संगालेर लेखेका कविताहरू भएकाले कविले त्यो आफ्नो पुस्तकको नाम 'नवीन' राख्नु स्वाभाविक हो ।

‘नवीन’—मा समावेश भएका सबै कविताहरू पढेर हेर्दा पाठकले कविताका भावहरू अनुभव गरे पछि कविताहरूको विषयमा सम्पूर्ण थाह हुन्छ ।

‘तुम आगपर चलो’ कवितामा कवि भन्दछन्—

तुम हो गुलाब तो जहान को सुवास दो
 तुम हो प्रदीप, अन्धकार में प्रकाश दो
 कुछ दे नहीं सको, सहानुभूति आस दो
 निज होठ की हँसी लुटा, दुखी मनुष्य का
 तुम अश्रु पोछ लो उदार,
 अश्रु पोछ लो, तुम अश्रु पोछ लो ।

कवि मान्छेलाई आफ्नो गुण अर्काको निम्ति दिनु र उसको भलो गर्नुको निम्ति सुझाव दिन्छन् ।

कवि नेपालीको ‘नवीन’ कविता संग्रह हिन्दी वाङ्मय भण्डारलाई थप पुर्याउने एउटा उपयुक्त पुस्तकको रूपमा हामी देख्न पाउँछौं ।

गोपालसिंह नेपालीलाई हामी जसरी राष्ट्रिय कविको रूपमा प्रसिद्धि पाएका लब्धप्रतिष्ठित ख्यातनामा कवि भनेर जान्दछौं त्यसरी नै उनीलाई हिन्दी, नेपाली र उर्दूका कथाकारका रूपमा पनि चित्र हाप्रो निम्ति अति आवश्यक कुरो हो भनेर भन्न सकिन्छ ।

‘छप्पन छुरी’ (हिन्दी)

हिन्दी साप्ताहिक हिन्दुस्तानमा छापिएको ‘छप्पन छुरी’ हिन्दी कथालाई हेरेर आलोचना गरौं । पहिलेत छप्पन छुरी कसलाई भनिन्छ त्यो आलोचना गरे जसरीनै हामीपनि यहाँ आलोचना गरौं— जस्तै कि दूध जस्तै सेतो सुडौल शरीर, गालामा लाली चडेकी, तेछ्छौं नजर, चंचल नयन, भमरा जस्तो कालो आखी भूँई, धनुष आकारको गुलाबी ओठ, चन्द्रमाको साँचामा ढालेर बनाएको बाटुलो मुहुडा, लामा काला नाँग झण्डे जस्ता कपालका चुल्हा, चाल चलनमा पनि अरूभन्दा बेग्लै, देख्नमा पनि भोलिभाली, कोइलीको जस्तो मिठो बोली, फूल जस्तै रूप, तलवारको जस्तै छटपटि, नानीरूको जस्तै हँसी, सुगन्धयुक्त सर्वतमा डुबेका जस्तै कुराहरू, वसन्त ऋतु पछि आउने याम जस्तै माया लाग्दो स्थिति, हाँस्ने काम आँखाले गर्ने, कानले देख्ने, आँखी भूईले सुन्ने, कमलका नालले बनाएको जस्तो वाला लगाएको, रस भएको, शरीरमा मोमबत्ती बल्दा पग्लेजस्ती भएकी, फूल भन्दा पनि हलुंगा खुट्टाका पाइला, आँखाले भरोसा दिएर दिलले तोड्ने, दिलले भरोसा दिएर आँखाले तोड्ने, भेट भएमा हात जोड्ने, परिचय बढनलाग्दा साथ छोड्ने; त्यतिमात्रै होईन, योत केवल अलिकति कुरो मात्रै हो, असलत बांकी छँदैछ ।

बात सबैको सुन्ने र मनमा रहेका बातहरूलाई चैं बढाएर भन्ने, अरूलाई चैं छोडिदिने, हाँस्नको निम्ति मौका पर्खिरहने र हाँस्ने बातहरू निस्केमा ती बातहरूलाई छानेर पेट भरि हाँस्ने, प्रत्येक कलालाईनै दखल दिनको निम्ति मतलब राख्ने र सारा कलानै मानो रूप र शारीरिक

सौन्दर्यको निमित्तनै बनिएको भन्ने ठानिरहने । आफ्नो शरीरलाई यसरी यत्न गरिराखे की जस्तै एउटा योद्धाले आफ्नो तलवारलाई सँधैभरि चम्कीने पारिराख्दछ । एउटा तिलबराबरको कुरा पनि उसलाई खड्कियो भनेत सारा वर्ष भरि याद रहने, रूपको निमित्त खुसामद हुँदैन थियो भने अखिल ब्रह्माण्डलाई पनि बिसर्ने, हिचकिचाउनुचै सबभन्दा पनि तलवार जस्तै सम्झेर मौका हेरेर व्यवहार गर्ने, आँसु निक्लिन्दा तिन तरिकाको काम गर्ने, जस्तै एउटा राकेटको काम जस्तो किनभने जसले रक्षा पनि गर्छ, कुचक्रको चालपनि रचना गर्दछ र कोहीसंग जाईलाग्न सक्ने । आफ्नो रूप र मस्त यौवनको चौबिसै घण्टा ख्याल गरिरहेर म कस्तो छु भनेर आफूलाईनै हेरिरहने । कुरा कुरामा आकर्षण होइरहोस् त्यसको लागि प्रयत्न गरि रहने, लुगाहरू जस्तै किन नलगाओस् लगाउनुमा पनि उत्तिनै नकलीपन देखाउन सक्ने, जस्तै नारी सौन्दर्यको तात्पर्यहरू सबैले बुझ्न सकून् त्यसको निमित्त होसियार भएर बँठाइले सौन्दर्यलाई मानिसहरूको आँखामा लोभाइदिन अतियत्नमान हुने, भलै रक्सी न खावस् तर रूप र यौवनले रक्सीको निशामा हिँडे जस्तो देख्न सबैलाई भान होस् ।

ठीक माथि वर्णन गरेको भूमिकामा बाँधिएको त्यो छप्पन छुरी दिल्लीको कुनै गल्लीमा बसोबास गर्ने एउटी काल्पनिक रमणीको कथाको एउटा सानो अंश यहाँ प्रस्तुत गरेर आलोचना गरियो ।

‘मन की उलझन’ (हिन्दी)

केही वर्ष अघि सिक्किमको गान्तोकबाट नियमित हिसाबले प्रकाशित भइरहने पहिलो नेपाली भाषामा र शेषका केही वर्षसम्म नेपाली र हिन्दी दुइटै भाषामा प्रकाशित भइरहेको ‘प्रगति’ पत्रिकामा छापिएका उनका केही कथाहरूमध्ये दुइटा कथाको विषयमा आलोचना गरिँदैछ र यो आलोच्य कथा ‘मन की उलझन’ हिन्दी कथाको विषयमा संक्षिप्त भएपनि आलोचना गरिँदैछ ।

नमीताको लोग्ने समीरले राँचीको सरकारी र नामी सन्त जेवियर कालेजबाट डिस्टीङ्गसनको साथै बी. एस्सी. परीक्षा उत्तीर्ण गरिसके पछि पनि इञ्जिनियर हुन नसक्नु उसको निमित्त एउटा बिडम्बनाको कुरा

थियो । नमीताले सोचेकी थिई कि उसको लोग्ने समीर अवश्यनै इञ्जिनियर हुनेछ र उ इञ्जिनियरकी पत्नीको रूपमा समाजको अगाडि गनिनेछ र उ एउटा वैभवको मालिकनी बनेछ । तर उसको कल्पना त्यति छिट्टैनि वास्तवमा परिणत हुन सकेन र कल्पनाको कल्पनानै भइरह्यो । त्यहाँ नमीताको कल्पनालाई कवि गोपालसिंह नेपालीले एउटा कथाको सृष्टि गरेर 'मन की उलझन' कथा लेखेको कुरा कथा पढेर हेर्दा स्पष्ट हुन्छ ।

स्व. नेपाली आफू एकजना कवि हृदयका व्यक्ति भएर कथा लेख्नजाँदा उनका कथाहरूमा विरक्त र अनुरक्तको सम्मिश्रण भएको देख्न पाइन्छ । नमीताले यद्यपि इञ्जिनियरकी पत्नी र वैभवको कल्पना गरेकी छ भने त्यसो हुन नसक्दा विरक्त अनुभव गरेको पनि कथा पढेर हेर्दा देखिन्छ । चाहे उसको पति समीर इञ्जिनियर नहोस् तापनि एकजना रूप यौवनले सम्पन्न भएको शिक्षित युवक हो र त्यसैमानै नमीता "मन की उलझन" कथामा सन्तुष्ट छे ।

'चिठी' (हिन्दी)

रसुल बुढाको संसारमा एउटै मात्रै नाती नजिरलाई छोडेर अरू कोही पनि थिएनन् । भारत स्वाधीन हुनुभन्दा पहिले उसले देश स्वाधीन गराउनको निम्ति आफ्नो सबै त्यागेर सर्वहारा बनेर बम्बईको आफ्नो सानो कुटीमा निर्वाह गरेर बसेको थियो ।

नजिर अरब गएको पनि आज बाह्र-तेह्र वर्ष भइसक्यो तर एतिलामो अवधिसम्म उसले आफ्नो जीवा रसुललाई आफ्नो विषयमा केही पनि खबर नपठाएको र उ जाने दिनमा महीना महीना दिन पछिनै तिम्रो निम्ति चिठीहरू पठाउनेछु भनेर बुढालाई भनेको कुराले रातदिनै सम्झिन्छ र रसुल आफू एउटामात्रै नाती नजिरको हातको चिठीलाई प्रतीक्षा गरिरहन्छ । उसलाई अउडाह लाग्छ र चिठीको निम्ति घरका नगिचै भएको डाकघरमा सधैँभरि गईरहन्छ । उसलाई केवल नाती नजिरको सम्झना र चिठीकै मात्रै जिज्ञासा छ ।

बिहानै उठेर केही खाजा पानी खाइ सकेपछि उ त्यो डाकघरको बाहिरी भागमा जान्छ र मान्छेहरू बस्नको निम्ति बनाएको पक्काको बैठकमा बसीरहन्छ । इच्छा अनुसार दिनभरि लमतत्र भएर पक्का माथिनै

सुतिरहन्छ । जब मेलगाडी आएर चिठी-पत्रका थैलाहरू डाकघरमा छाडिदिन्छ, डाककर्मचारीहरूले लगेर खोल्छन् र एक एक गरिकन टेबलमाथि चिठीहरू पोष्टमेन सर्टिङ्ग गर्न थाल्छन् र चिठीहरूमा लेखेका नामहरू उच्चारण गर्दै पोष्टमेन अर्का टेबलमा लगेर राखी मिलाउन थाल्छ ।

चिठी सर्टिङ्गको क्रममा एक एक गरिकन पोष्टमेनले अनेक नामहरू उच्चारण गर्दा पनि रसुलको नाम उसले बाह्र तेह्र वर्षका प्रतिकामा सुनेन । उ पोष्टमाष्टर र पोष्टम्यानलाई उसको नाती नजिर अरब गएको र महीना महीनै पछि उसका नाममा चिठी पठाउने कुरा गरेको सबै वृत्तान्त भन्दछ । तर उसको चिठी त्यति लामो प्रतीक्षा पछि पनि न आउँदा रसुल अतिनै निराशा भएर मनमनै सोच्न थाल्छ कि अब उसको नाती कहिलेपनि उससंग आउने छैन ।

एक दिनको कुरा हो बिहानै देखिन् पानी परेर सारा दिन धुम्म-धाम्म भएर बितेको थियो । रसुललाई केहि दिन देखि रूघा-खोकिले सताइ रहेको थियो । तर उसको बारेमा सहाय र सेवा गर्ने कोही नभएकाले उसलाई मर्गिले सारो पारिसकेको थियो । त्यही रातीनै यस्तो आँधी आयो कि बम्बईका निकैनि पुराना दलानहरू त्यस आँधीले भत्काइ दियो । एउटा दलानको भत्केको केही अंश ईट र फुटेका पक्काका टुकुरा हरूले थिच्दा रसुलको कुटी पनि सम्पूर्ण भत्किनुको साथै ईट र टुकुरा हरूले लागेका आघातले र आफ्नो बिमारीको डाह खप्न नसकी त्यही कुटी भित्रै रसुल बुढाको दयनीय स्थितिमा मृत्यु भएको थियो ।

आज पनि आधा रातको सन्नाटामा त्यो डाकघरबाट 'मेरो चिठी आएन' ? भन्ने रसुलबुढाको बोलीको शब्द प्रतिदिन सँधै प्रतिध्वनित भइरहन्छ भन्ने कुरालाई लिएर स्व. नेपालीले 'चिट्ठी' शीर्षकले यो मार्मिक कथा लेखेको देखिन्छ ।

गोपालसिंह नेपालीका कथाहरू वाराणसीबाट निस्कने 'उदय', 'दीपक' र 'युगवाणी'-मा, गान्तोकबाट निस्कने 'प्रगति'-मा र काठमाडौँबाट निस्कने 'गोर्खा पत्र', 'धरती', 'मातृभूमि'- आदि दैनिक, साप्ताहिक र सामयिक नेपाली पत्र-पत्रिकाहरूमा तथा साप्ताहिक हिन्दुस्तान, धर्मयुग, युवक, आज, सरस्वती, पंजाब केसरी, योगी, चित्रपट, पुण्य भूमि, नवभारत

टाइम्स, सुधा, माधुरी, विशाल भारत, वेंकटेश्वर समाचार, कर्मवीर आदि हिन्दी पत्रिकाहरूमा विभिन्न प्रकारका रोचक हिन्दी कथाहरू छापिएका देख्न पाइन्छन् ।

गोपालसिंह नेपालीले विभिन्न राज्यमा भएका आकाशवाणीबाट आफ्ना कविताहरू प्रसार गरेको साथै मौका मौकामा कथाहरू पनि प्रसारित गरेको धेरै श्रोताहरूले आलोचनाका प्रसंगमा भनेका कुराहरू पनि सुन्न पाइएकै छन् ।

एकजना कवि-कथाकार बन्नु, समालोचको रूपमा गनिनु, उपन्यासकारको रूपमा जानिनु, नाटककारको रूपमा देखिनु त्योत प्रतिभाको चुनौती मात्रै हो भनेर भन्न सकिन्छ । किनभने साधारणतया देख्न पाइन्छ कि प्रतिष्ठित कविहरूले कविता लेखेरनै आफ्नो कविताको मूल्यांकनबाट आफ्नो कवित्वको परिचय जनसाधारणमा दिन सक्छन् र कवि बन्न जान्छन् ।

कुनैपनि भाषाका कविहरूले केवल कवितानै रचना गरेको देख्न पाइन्छ । तर प्रतिभाको चुनौति दिनेहरूमा अरू अरू विषय पनि उत्तिकै धाकले आफ्नो परिचय जनसाधारणमा दिन सक्ने उनीहरूको अलगै वैशिष्ट्य हो भनेर भन्न सकिन्छ ।

महाकवि देवकोटा प्रसिद्ध समालोचक थिए यदि उनले अरू समालोचकका झैं कतिपय साहित्यिकहरूको समालोचना गरेका भए । तर उनले त्यसरी कुनै अरू साहित्यिकलाई समालोचना गर्न नपुगेर महापण्डित राहुल सांस्कृत्यायनको समालोचना गरेको कुरा नेपाल काडमाडौंले प्रकाश गरेको पुस्तकमा उल्लेख गरेको देख्न पाएझैं कवि गोपालसिंह नेपालीको बारेमा पनि हिन्दीका केही उच्चकोटिका विद्वानहरूले उल्लेख गरेको कुरा पुस्तक पत्रिकाको आधारबाट राम्रोसग जान्न सकिन्छ । दुःखको कुरा के भने गोपालसिंह नेपालीको तेत्रो प्रतिभा हुँदाहुँदैपनि भारतका तथा नेपालका विद्वानहरूले उनको बारेमा केहीपनि अथवा 'उदय' नेपाली पत्रिकाका सम्पादक श्री काशी बहादुर श्रेष्ठले 'उदय' पत्रिकामा कविको मृत्युको संवाद र उनको बारेमा छोटो परिचय लेखेर छपाए बाहेक अरू कुनै नेपाली पुस्तक पत्रिकामा उनको विषयमा केही उल्लेख नहुनु यो अति दुःखको कुरा हो । हुनत नेपालको

हाई स्कूल र कालेजमा पढाइने 'साझा' प्रकाशनले छपाएको कविता पुस्तक दुइटामा कवि गोपालसिंह नेपालीका 'त्यो नीलो गगन कस्तो होला' भन्ने गीत र 'भ्रान्ति' कविता समावेश गरिएको र उनको बारेमा छोटो परिचय उल्लेख गरिएकोमा कवि नेपालीलाई नेपाली जगतले सम्झिरहेको छ र उनको बारेमा केही गरिदियो भन्ने कुरा सत्य छ भनेर मात्र भने सकिदैन ।

हिन्दीका विद्वान राबिन शॉ 'पुष्प', लेखक मुंशी विजय कुमार सकसेना, प्रसिद्ध हिन्दी कथाकार लक्ष्मीनारायण 'मधु' र नेपालीका सहोदर भाइ बमबहादुरसिंह नेपाली 'मगन'- ले कविको बारेमा केही लेखेर निश्चयनै उनको प्रतिभाको परिचय दिन चुकेका छैनन् भनेर पनि भन्न सकिन्छ ।

‘धारा’ (नेपाली)

गोपालसिंह नेपालीलाई हामीले कवि र कथाकारको रूपमा राम्रो गरी आलोचनात्मक दृष्टिले निहालेर हेर्न सक्छौं भने अब उनले लेखेका ‘धारा’ उपन्यास र ‘पीपल का पेड़’ (हिन्दी उपन्यास) को बारेमा चर्चा गरेर उनी एकजना प्रसिद्ध उपन्यासकार कसरी हुन पुगे त्यो विषयमा आलोचना गरिएको छ ।

‘धारा’ नेपाली भाषामा पानीको श्रोत, पर्वत, पहाड़ वा कुनै उच्च जग्गाबाट पानी खसेकालाई भनिन्छ । कवि नेपालीका उपन्यासका पात्र-पात्रीलाई उपन्यास पढेर हेर्दा छर्लङ्ग देख्न पाइन्छ कि कविले आफ्नो कथाकारको रूप जनताका बिचमा देखाइसके पछि अब उपन्यासकारको रूपमा प्रकृतिसंग अघि पछि लाग्न पुग्दछन् । किनभने नेपालका जन-जीवनमा पहाड़को सानो झोपडीमा एउटा निम्नवित्त श्रेणीको परिवारमा हुर्केकी तरुणी भइसकेकी षोडसा ‘रमली’ काखीमा तामाको गाग्रो च्यापेर धाराबाट पानी ल्याउनको निम्ति माथिबाट तल ओर्लेर धारापट्टि जान्छे अनि छेउमै गाग्रो बिसाएर एउटा समतल ढुङ्गामा थचक्के बस्छे र आफ्नो चंचले मनले लगाएका उताउला आँखाले चारैपट्टि निहाल्न लाग्दा भीर पल्लापट्टि, पहाड़का टाकुरामा कतिबेरदेखि बसेर भैसी हेरिरहेको ‘सन्तु’ तिर उसका आँखा पर्छन् । त्यो दिन ‘रमली’-लाई त्यो उमेरमा पनि उसले साँचीनै आफ्नो आमा बाबुको घर रूंगी रहनु परेको एउटा दुःखको कुरा हो भन्ने उसको विद्रोही मनमा आउँछ र बाबु रणवीरले उसको बारेमा आज सम्म नसोचेकाले उसलाई उदेक लागेर आँउछ तर फेरि सपनाबाट ब्युँझे झैं भएर उसले एकैछिन् डाँडामा भैसी चराउने ‘सन्तु’-लाई देख्दा त्यति अत्तालिन पुगेकिले उ आफैँ लजाउन पनि थाल्दछे ।

अर्का पट्टि भैसी गोठमा हुर्केको बिसे बाईसे ठिटो ‘सन्तु’-ले शायद जीवनमा पहिलो पल्टनै उसका मनले रोजे अनुसारनै प्रकृतिको सौन्दर्य फिँजिएको अत्यन्त रमणीय त्यो धारामा पानी लिन जाने सुन्दरी षोडसा

ठिटी देखेको थियो होला । किनभने उत भैसी गोठमानै जन्मियो, त्यहाँनै उसको शैशव बित्यो र उसलाई यौवन पनि उसको गोठ भएको प्रकृतिसंग पाँठे-जोरी खेलि त्यही डाँडाँमानै आयोहोला र सँधैभरि गोठमा बसेर दूध दही घिउमा ढुब्दै भैसीको अधिपछि हिंङनु र उनीहरूसंग मितेरी जोङनु सिवाय उसको निम्ति केहीपनि थिएन ।

सरल हृदयको 'सन्तु'-ले त्यसरी त्यो दिन एक्कासि धारामा पानी लिन जाने 'रमली'- लाई देखेर उसको हृदयको छेउमा 'रमली'- लाई बसाउने कल्पनाको स्थान उसले खोजिरहनु पनि स्वाभाविक थियो । त्यसैकारण पछिल्ला दिनदेखि उसले भैसीको निम्ति त्यहाँ घाँस होस् या नहोस् धारामा पानी लिन जाने 'रमली'- लाई च्याउन पाउने आशाले भैसी त्यतै पटि चराउन लान थाल्यो र त्यो क्रम केहीदिन चलिरहे पछि 'सन्तु'-लाई धारा को छेउमा पुग्नको निम्ति आकाक्षा जागेर आउँछ । उसले डाँडाँबाटनै उसका संगाली राखेका प्रणयका गीतहरूका सुरिला स्वरले पानीलिन धारामा आउने 'रमली'- लाई टिठ लागेर उभिइरहने अवस्थामा पार्नुपनि 'सन्तु'- को गीत गाउने कलाको एउटा अनौठो क्षमता हो भनेर भन्न पनि सकिन्छ । यही पृष्ठभूमिको आधारमा कवि गोपालसिंह नेपालीले आफू प्रकृतिको बगैँचामा बसेर र घुमेर "धारा" उपन्यास लेखेको हो भन्ने उपन्यासको विषयवस्तुलाई हेर्दा छर्लङ्ग देख्न पाइन्छ ।

'सन्तु' धारामा आई उत्तेजनावश 'रमली'- को हातमा समात्न भनेर जाँदा 'छि: है ! तपाईंले के गरेको ? माथिबाट आमा बाबुले देखे भने के भन्लान ?' भन्ने शब्दहरू 'धारा' उपन्यास पढदा पाइने हुनाले कवि गोपालसिंह नेपालीको नेपाली साहित्यको भण्डारमा थप पुर्याउने "धारा" उपन्यास एउटा अनुपम कीर्ति हो भनेर भन्न सकिन्छ ।

'पीपल का पेड़' (हिन्दी)

'पीपल का पेड़' उपन्यास कवि नेपालीले उनका पिता स्व. रेलबहादुरसिंह नेपाली जागिरे भएर देहरादुनमा हुँदा उनको वाल्यकालको उमेर त्यहाँनै बितेको थियो र त्यहाँकै सम्झनाको आधारमा एउटा रमिलो विषयवस्तुलाई अँगालेर लेखेको हो भन्ने कुरा उपन्यास पढेर हेर्दा जान्न सकिन्छ ।

भारतवर्षको उत्तर प्रदेश राज्य अन्तर्गत मनसुरि र देहरादुन अत्यन्त रमणीय पहाडीया स्थल हुन् । अंग्रेजको जमाना देखिनै देहरादूनमा सैनिकहरूको मुख्य कार्यालय राखिदिएकाले नेपाली ठिटा ठिटीहरूका मुखबाट सुरिला स्वरले गाउने गीतको एउटा अंशमा भनिएको पनि छ- “बस साँईली घरमा तिमी, मत जान्छु देहरादून छाउनीमा ।” माथिका गीतका अंशबाट सहजै नेपालीहरू पुस्तौं पुस्तौं देखि त्यहाँ बसोबास गरेको अनुमान सहजै हुन्छ र आजसम्म पनि देहरादूनमा नेपालीको बसोबास पुर्वको जस्तै छ ।

नेपालीहरूले धर्मको निम्ति ठाउँ ठाउँमा पौवा पाटी ईनार बनाईदिनु र बर पीपल रोपेर शास्त्रका आधारमा बर पीपल जस्ता जड़ रूखको बिहे गरिदिनु, एउटा परम्परा हो । कुनै नेपाली सज्जनका दम्पतीले रोपि दिएको बर पीपलका फेदमा आइतबारको दिन बिहान नुहाइ-धुवाइ गरेर सूर्यलाई पानी चढाउन आउने वसन्तको याम पर्खेर फुल्ने चम्पा फुल जस्तै नै सुन्दरी ‘चम्पा’- लाई पसल थापेर बसेको मदेसे ठिटो ननुले धेरै बितिसकेका आइतबारहरूको बिहानीलाई उसले आफ्नो पसलको काम छोडेरपनि निहालन बिसेको थिएन । चम्पाले पनि पीपलका फेदमा बिहानी पख सूर्यलाई अर्धदिन आँउदा त्यहि ‘ननु’-का पसलबाट अगबती किनेर पैसा साटासाट गर्दा ननुका आँखामा आफ्ना आँखा पनि जुधाउन भुलेकी थिइन ।

तर हाम्रो समाजमा एउटा रुढीवाद पूर्वदेखि चलेर आएको हुँदा मुलतः जातिपातिको प्रश्नले र मानवताहीन साम्प्रदायिकताको दंगाले सामाजिक क्षेत्रमा यथेष्ट हानिकारक सिद्ध भइरहेको कुरापनि मुख्य हुन गएको छ । त्यसैले चम्पा र ननुको निष्कपट हृदयले एकले अर्कालाई छानिसकेर उनीहरू दुवैका आँखा जुध्न पुगेका हुन् । परन्तु उनीहरू दुवैले समाजको ठूलो डरले गर्दा आफ्ना स्वच्छ भावनाहरू उल्लेख गरेपनि दुबैले भाव विनिमय गर्न सकेका थिएनन् । किनभने ‘चम्पा’ उच्चकुलकी ब्राह्मणकी छोरी भएकिले र ‘ननु’ तल्लो जातको एउटा मदेसे ठिटो भइदिएकोले समाजको दृष्टिमा सागरको वारिपारिको जस्तो व्यवधान थियो । तर त्यो निर्दोषी र निष्कपट हृदयको बीचमा भएको पवित्र प्रणयको अगाडि केहीपनि होइन । बितेका र आउने अनेक आइतबारहरूको

बीचमा चम्पाको र ननुको प्रणय सूत्र झन बाँधिनु गयो र बलियो गाँठामा परिणत हुन पुग्यो ।

देहरादूनको त्यो पीपलको रूख भएको जग्गा को प्राकृतिक वर्णन गर्न जाँदा उपन्यासको विषयवस्तु केही लामो हुने हुँदा छोटकरीमानै त्यहाँको सौन्दर्य वर्णन गर्नु उचित हुनेछ । अत्यन्त रमणीय स्थल पीपलका रूखका चारैपट्टि अरू अरू विभिन्न जात जातका रूखहरूले घेरिएको हुँदा त्यो जग्गा प्रकृतिको अलगै स्थान हो भने जस्तो भान हुन्थ्यो । पीपलको रूखको नगीचैको शिव मन्दिरमा बिहानी र बेलुकीपख 'हर हर महादेव' शब्द मुखबाट निकाल्दै जाने र आजने बूढाबूढीहरूको लाम देखा एउटा अनीठी हृदय जस्तो लाग्नुपनि स्वाभाविक थियो र त्यसैको संज्ञनामा गोपालसिंह नेपालीले हिन्दीमा 'पीपल का पेड़' लेखेका हुन् भन्ने त्यो पुस्तक पढेर हेर्दा अनुमान गर्न सकिन्छ । 'पीपल का पेड़' उपन्यास सम्पूर्ण प्राकृतिक हो । जात पातको पर्खाललाई नाघेर मानवताको प्रश्नलाई अगाडि राखेर चम्पा र ननुको मिलन गराउने उद्देश्यमा लेखेको "पीपल का पेड़" उपन्यास पनि कवि नेपालीको द्वितीय उपन्यासको रूपमा प्रकाशित छ ।

क्रान्तिका कविता र गीत

गोपालसिंह नेपालीले कोही कोही दिन प्रेमका गीत तथा कविता लेखेर पयस्विनी प्रवाहित गरे भनेपनि, अर्कातिरबाट उनको कलमले क्रान्तिका ज्वाला कविता र गीतहरूबाट प्रज्वलित गराएका थिए । कविले देशको अवस्था दैनतामा गएको देखेर अवश्यनै क्रान्ति आह्वान गरेका थिए । त्यो क्रान्तिको आह्वानले भोकाहरूका भुँडीमा अन्नहरूका दाना भराउन सक्नु, नाङ्गा डङ्गलनाहरू ढाकिन सक्नु भन्ने ध्येयका उनको प्रारम्भिक कविताहरूमा अहिंसामूलक क्रान्तिको झल्को देख्न पाइन्छ । जब समस्त भारतवर्षमा गांधीजीको अहिंसात्मक आन्दोलन चलिरहेको थियो भने त्यसको प्रतिक्रिया स्वरूप त्यतिबेर दमनचक्रको पनि पूर्ण प्रभाव परिरहेको थियो । सारा देशमा एउटा बेगलै भावना रहेको र देशप्रेमका निम्ति अभूतपूर्व जोश तथा उत्साह फैलिरहेको थियो । युवक देखि लिएर बुढाबुढीसम्मले लट्टी र गोलीको शिकार बन्नु परेको थियो । तैपनि जनताहरू महामानव महात्मा गांधीलाई पथ प्रदर्शक बनाएर गांधीको अहिंसामूलक बाटामा हिँडिरहेकोनै देख्न पाइन्थ्यो । त्यस समयमा कवि गोपालसिंह नेपालीले पनि आफ्ना कविताहरूमा दिशाको सकेत गरेको त्यस समयका उनका कविताहरू पढदा देख्न पाइन्छ—

है, अपूर्व बुद्ध हामरा, हिंसा की न लड़ाई है
नंगी छाती की टोपों के ऊपर विकट लड़ाई है ।
तलवारों की धार मोड़ने गर्दन आगे आई है ।
सिर की मारों से डण्डों की, होती यहाँ सफ़ाई है ।

यो भारतवर्षमा बुद्धको निवास छ र हिंसाको लड़ाई होइन नांगो छातीहरूको टोपसंग र तलवारको धारपनि कुँडिनेगरी शिरहरू युद्धको निम्ति अगाडि बडिरहेका छन् । लौराको र टाउकाको आफ्नो परिचय स्पष्ट छ ।

गाँधीवादको प्रबल आँधी सारा देशमा चलन लाग्यो र त्यो आँधीको सामु अंग्रेज सरकारको सिंहासन पनि डगमगाउन लाग्यो—

गाँधी की आँधी चलती चाल बड़ी तूफानी है ।

आज कही जाती घर-घर में यही कहानी है ।

गाँधीजीको अहिंसात्मक आन्दोलन बड़ो धुम-धामसंग चलिरहेको छ र प्रत्येक जातीको प्रत्येक घरले त्यसलाई अपनाई रहेको देख्न पाइन्छ ।

यो गाँधीवादको प्रबल आँधीमा बच्चा, वृद्ध, युवा सबै बग्नलाग्ये । भारतीय नारीहरू पनि कम्मर कसेर स्वाधीनता संग्रामको निम्ति भारती आमाको दूधको लाज बचाउनको लागी तैयार भए ।

महलों में रहनेवाली, महलों की महारानी क्या ।

झोपड़ियों में रहनेवाली, ठाकुर की ठकुरानी क्या ।।

सब चली आज वाले, देश को चढ़ाती है ।

महलमा बस्ने महारानीदेखिन लिएर झोपड़ीमा बस्ने साधारण स्वास्नी मान्छहरूले पनि आफ्ना सिंगार देशको निम्ति चढाइरहेकाछन् ।

त्यो पछि समय बदलियो, स्वाधीनता संग्राम सफल भयो । शहीदहरूको रगतको रातो टीको लगाएर भारतवर्षका क्षितिजमा स्वाधीनताका सूर्य उदाए । देशले स्वाधीनता पायो । विदेशी शासक अंग्रेजहरू भारतवर्षलाई छोडेर चुप लागीकन आफ्नो देशतिर फर्के । उनीहरूको साथ साथै अंग्रेजका सल्लाहकार दालाल साम्राज्यका अधिकारी नवाव र जमिदारहरू पनि हराए ।

हर सिंहासन का अधिकारी अब अन्तिम दीप जला गया

आवाज़ न आई ताजों की चुपचाप जनाज़ा चला गया ।

देशले स्वाधीनता पाउने साथै शान्तिको अन्तिम दीप भारतवर्षका शासकहरूले पनि जलाएर त्यो शान्तिले नै बलिरह्यो त्यहाँ कुनै बाधा आएन । कवि अत्यन्त प्रसन्न भएर उच्चस्वरले उद्घोषण गर्न थाल्छन्—
धरती के लालों से कह दो, अब यहाँ विदेशी राज नहीं ।

है ताज हिमालय के सर पर, अब और किसी का ताज नहीं ।

यस धरतीका प्रत्येक सन्तानलाई भनिदेऊ कि यहाँ अब विदेशी राज छैन । राजमुकुट त गिरिराज हिमालयले लगा एर आफ्नो अग्लो शिर ठड्याइरहेका छन् र अरू कसैको शिरमा मुकुट छैन ।

कवि मुक्त कण्ठले गाउँछन्—

राजाओं को छुट्टी दे दी, तख्तों को हमने बाँट लिया ।
 अब एक ताज के बदले में, लाखों सिर पर गाँधी टोपी ।
 चालीस कोटि युवराजों में, अब कोई भी बेताज नहीं ।

अंग्रेज सत्तालाई कुल्चेर महामानव महात्मा गाँधीको अहिंसात्मक आन्दोलनलाई ग्रहण गरे, ती लाखौं गाँधी टोपीहरूले देशलाई स्वाधीन गराएपछि नत राजाकोनै मुकुट रह्यो, नत भारतका चालीस कोटि युव जनताको शिर नै मुकुट विहीन भयो ।

कविको प्रसन्नता आफ्ना कविताका शब्द शब्दमा छल्किन लाग्दछ—
 अपना धरती अपना अम्बर,
 कोई ज़ालिम सरताज नहीं ।

धरती पनि आफ्नै, आकाशपनि आफ्नै छ भने यहाँ कुनै छलकारको अधिकार आउने छैन ।

कवि सोचन थाल्दछन्-अब भारतवर्ष पनि स्वाधीन भयो, महल र झोपडीको अन्तर नरहेर वर्गहीन समाज बन्न जाने छ ।
 किनभने—

जो दिये जलेगे महलों में,
 वे दिये जलेगे कुटियों में ।

जो दीयो महलमा जल्ने छ त्यो दीयो नै कुटी अथवा झोपडीमा पनि जल्नेछ ।

तर कविलाई फेरि निराश हुनु पर्यो । उनका आशाहरू सबै माटामा मिले । कविको सपना चुर चुर भयो, स्वाधीन भएपछि देशको बारेमा जस्तो कल्पना गरिन्थ्यो, कल्पनानै भै रह्यो ।

त्यस पछाडि कवि दर्द भरि स्वरमा आफ्नो रागिनी सुनाउछन्—
 दिन गये बरस गये, यातना गई नहीं
 रोटियाँ गरीब की, प्रार्थना बनी रहीं ।

दिनहरू गए, वर्षहरू पनि बिते तर यातना भन्ने जनताको जस्ताको त्यस्तै रह्यो, किन भने गरीबको रोटीको प्रार्थनानै स्वाधीनताका पछाडि पनि रहिरह्यो । अनि आशाको विपरीत कविले देख्न थाल्छन् जो धनीहरू थिए तिनीहरू अझ सम्पन्न हुँदै गए । र जो गरीबहरू थिए उनीहरू झन् गरीब हुँदै गए ।

विश्व के अधिक दुखी, हो रहे अधिक दुखी
जो रहे अधिक सुखी, हो रहे अधिक सुखी ।

निर्धनीहरूका भूँडी भोकाको भोके रहयो, तिनीहरूका जर्जरित
कटिहरू जस्ताको तस्तै रहे । तर धनीहरू ठूला धनी बन्नपुगे ।
किनभने—

युद्ध भी लड़े गये ज्ञान बुद्ध का बड़ा ।

पर वहीं खड़ा रहा, निर्धनों का झोपड़ा ।

केवल कतिपय विनोवाजी जस्ता सर्वोदयका सन्तहरू झैं भएर
धनीहरू संग मागीमागी गरीबहरूको दूरिद्रता दूर गर्नको निम्ति प्रयास
गरिरहन्छन्—

बट रही न सम्पदा हर रही न आपदा

मागकर खिला रहे सन्त कुछ यहाँ कहा ।

हो, कविले अवश्य देख्छन् कि त्यतिबेर जो मान्छे जेल गएका थिए,
चाहे कुनै अपराधमा जाउन् तिनीहरू पर्याप्तमा लाभवान भए । यद्यपि
जसले स्वाधीनताका निम्ति जीवन अर्पण गरे, उनीहरूको कसैलाई संझनानै
भएन ।

कवि बड़ो कठोरताले भन्छन्—

जेल से जो आ गये, वे ईनाम पा गये ।

जो न जेल थे गये, आज मात खा गये

चल बसे जो जेल में, सब उन्हें भुला गये ।

यो भन्दा कुन दुर्भाग्यको कुरा हुन सक्छ, जीवन दिएर हामीलाई
स्वतन्त्र दिलाउने शहीदहरूलाई हामीले बिलकुल भुल्ल गयौं ।

मुक्ति हामीले अवश्यनै पायौं तर धनी र गरीबको जो भेदले हामीलाई
दासतामा कोचेको छ त्यो त्यस्तै रहयो । धनी र गरीब, उच्च र नीच,
छुत-अछुतको भेद भाव देशमा झन् गहिरोमा जरो गाडियो । ती
गरीबहरूको शरीरबाट रगत बग्यो, आँसु पनि बगे, अहिले पसिना
बगिरहेका छन् ।

यसमा कवि अत्तालिएर भन्दछन्—

मुक्ति मिल गयी हमें भेद रह गया मगर

पूर्ण लालसा हुई, खेद रह गया मगर,

शेषमा भारतवर्षलाई विभक्त गरिदिनु पर्यो,

तर गरिबी तथा दरिद्रता बाडियेन ।

‘देश भी तो बँट गया बेदना बँटी नहीं ।

परिणाम स्वरूप समस्त देशका कुना कुनानै समृद्धिको निम्ति प्यासा बनेर रहेकाछन् । स्वाधीनता पाए पछि पनि कसैलाई सन्तोष भएन नत जनताको तिखानै भेटियो ।

कवि गाँउछन् —

इस ओर ग्राम, उस ओर नगर,

चहुँ ओर नगरिया प्यासी है ।

जंजीर कटी तकदीर खुली,

पर अभी गगरिया प्यासी है ।

यो सबै कविको दृष्टिमा पर्यो, उनी निरास हुन थाले किनभने स्वाधीनताको प्रतिफलको कल्पना उनले धेरै नै गरेका थिए । उनको अनेक मनोकामना बाँधिएको थियो । एउटा नयाँ जाग्रत सुखी र सम्पन्न देशको चित्र उनका महान् कल्पनामा सजाएका थिए, तर सबै चकनाचुर भयो । तब कविले क्रान्तिको आह्वान गर्न आफ्नो कलम समाउन परयो ।

भारतवर्षको दरिद्रता दूर गर्नको निम्ति आचार्य विनोवा भावेको सर्वोदयको भूदानयज्ञ उनलाई बडो हास्यास्पद लाग्यो अनि चुनौतीको स्वरमा भन्छन्—

किसने तुझसे कहा, भिक्षा माँग करोड़ों के लिये,
किसने कहा भीख है, मलहम जग के फोड़ों के लिये,
राष्ट्र पले कव तक चन्दों से, लाज बचे क्या पैबन्दों से,
मिटा न दुखड़ा इन धन्धों से,
क्योकि—

भीख बुद्ध ने भी माँगी थी,

कहाँ अमीरी लुट गयी ।

गाँधी ने भी अलख जगाई,

कहाँ गरीबी उठ गयी ।

निर्धनता सागर-सी फैली

जिसके कारण धरती मैली,

बूँद बराबर तेरी थैली,

कसले तिमीलाई भारतवर्षका करोडौं जनताका निम्ति भीख माग्नु भयो ? कसैका चन्दाले एउटा राष्ट्रको जनताको दुःख कहिलेपनि टार्ने छैन । किनभने भिक्षा बुद्धले पनि मागे । कहाँ धनीहरू गरीब भए ? गांधीले पनि अलख जगाए, तर दरिद्रता जान सकेन । आज सम्पूर्ण भारतवर्षमा निर्धनता फैलेर गयो जसका लागि धरतीले पनि निर्धनताको मैलामा मुछिन पर्यो ।

कविलाई पूर्ण विश्वास छ कि भीख मागेर होस् वा धागो काटेरनै होस् अथवा भक्ति प्रार्थनाले भनौं नत दान दक्षिणाले भनौं गरिबी अर्थात् दरिद्रता कहिलेपनि हट्ने छैन ।

कवि भन्दछन्—

इसकी दवा न सूत काटना,
इसकी दवा न भक्ति प्रार्थना
इसकी दवा न दान दक्षिणा,

त्यसैले कवि एउटा राम्रो सल्लाह दिन खोजिरहेका छन् कि देशमा यदि समानता ल्याउनु पर्छ भने अवश्यनै क्रान्तिको आह्वान गर्नु पर्ने छ —

तुझे चाहिये भोर साम्य की
बढकर क्रान्ति किरण से माँग
मुसाफिरोँ से क्या माँगे
धरती से माँग, गगन से माँग

साम्यवादको समर्थन धनीहरूले कहिल्यै पनि गर्दैनन् र त्यसको निम्ति निर्धनकोनै वलिदान हुनुपर्दछ । कवि भन्दछन्— साम्यवाद ल्याउनको निम्ति क्रान्ति गर्नु अति आवश्यक छ । किनभने बाटो हिड्ने बटुवाहरूले के साम्यवाद ल्याईदिने छन् र ? त्यो भन्दा त तिम्रो क्रान्तिको स्वर सुनेर यी धरतीले र आकाशले तिमीलाई साम्यवाद ल्याउन सहाय गर्नेछन् । अर्कापटि ती बागवीर नेताहरूको विषय लिएर कवि भन्दछन्—

भीषण तरिकाले भाषण गरेर देशमा फिजिएको दरिद्रता र विषमता कहिले पनि हट्ने छैन । भाषणले ती गरीबहरूको गरीबी हट्टैन नत भाषणले भोका जनताको पेट भरिन्छ यात नाङ्गाहरूका शरीरनै ढाकिनेछ ।

त्यसैले कवि ती भाषण दिने नेताहरूसँग भन्छन्—
 तुम करते हो भीषण भाषण,
 बातें करते लम्बी-चौड़ी ।
 बस एक बात के लिये यहाँ,
 पहुँची जनता दौड़ी-दौड़ी ।
 सुन ओ त्रिकाल क्षयी,
 बननेवाले इसका उत्तर दे ।
 बस शाम सुबह इनके आगे,
 भोजन की थारी कब होगी ।

भाषणरूपी बकबासले दुःख कहिलेपनि हट्दैन । यदि यस्तो हुन्थ्यो भनेत अथवा सम्भव थियो भनेता भारतवर्षको दुःख बहुत पहिलेनै हट्ने थियो । किनभने आजका नेता भन्दा पनि युगौ अगाडिका भारतवर्षका नेताहरूले प्रभावशाली भाषण दिएर आएको कुरा हामीलाई ऐतिहासिक आधारमा पनि सत्यथियो भन्ने लाग्दछ ।

तू क्या बोलेगा जो बोल गये हैं,
 लाल, बाल, सी. आर. दास ।
 बकने से जो दुख मिट जाता,
 तो क्यों लड़ने जाते सुभाष ।

त्यसैले कवि कामना गर्दछन् कि एक चोटि भएपनि पुनः भारतमा क्रान्तिको आगमन होस् र भारतीय जन गणकोबीच सम्पूर्ण भेदभाव हटोस्, समताको साम्राज्य आओस् । दीनता, दरिद्रता र नग्नता सम्पूर्ण हट्यो भने तब स्वतन्त्रता प्राप्ति निश्चयनि सफल हुन्थे छ ।

इतिहास न झूठा बन जाये
 बलिदानों को आवाज दो ।

भारतवर्षको इतिहास साक्षी छ कि आज सम्मन् यहाँ बलिदानी नर रत्नहरूको कमी भएको छैन ।

दुःखी नहीं जनतन्त्र कोष में,
 जो भी रतन जतन से माँग ।

जब काश्मीरको झगडा भारत र पाकिस्तानको बीचमा हुन आयो त्यो समयमा यी क्रान्तिकारी कविले कसरी सक्थे होलान् कि भारतवर्षको कुनै एउटा अंगमा कसैले अधिकार गरून् ।

तब सदाँर भाइ पटेलको गर्जना सारे कवि नेपाली पनि जनताको बीच खड़ा भएर ऐलान गर्छन्—

सर झुका पड़ोसी विदेशियों सुन लो,
आजाद सियाना भारत का कश्मीर है,
रावी तावी का तट हमको प्यारा,
उतना जितना गंगा, यमुना नीर है ।

त्यो पछि कवि पाकिस्तानलाई भन्छन्—

कश्मीर भुलाकर घर अपना देखो,
यह चमन शहीदों की अपनी जागीर है ।

शिर निहुराईकन छिमेकी विदेशी तिमीहरू सुन, काश्मीर भारतको राज्य हो । जति गंगा र यमुनाको पानी हामीलाई आवश्यक छ, त्यतिनै रावी तावीको छेउपनि हामीलाई प्यारो छ । काश्मीरलाई बिसेर आफ्नो घरलाई हेर । किनभने त्यो त भारतीय शहीदहरूको एउटा खेल्ने बगैँचा हो ।

पाकिस्तानले काश्मीरको विषय लिएर संयुक्त राष्ट्रसंघमा जुन कुराहरू पेस गर्‍यो त्यसमा कवि भन्छन्—

पहले घर-घर बर्बाद किये,
अब घूम रहे फ़रियाद लिये ।
किस मुँह से रोते जाते हो,
खुद झगड़े की बुनियाद लिये ।

आफ्नो भारतवर्षलाई विभक्त गराएर आपत्ति गर्न घुम्ने पाकिस्तानी ! कुन मुख लिएर अर्काको सामु गएर रून्छौ, झगडाको बुनियाद समाउनेत स्वयं तिमी हौ ।

पर अब समय पर तू जागे
कहीं दूसरा रण माँगे ।
तो भारत की जनता होगी
कश्मीरी बच्चों के आगे ।

वे बर्फ़ नहीं चमक रही कश्मीर है ।

चुनौती दिएर कवि भन्छन्— यदि समयमानै सोचेनौ भने, भारतवर्षको काश्मीरको निम्ति अर्को युद्ध गर्नु भनेत तिमीहरूको उपायहीन

हुन जानेछ । किनभने भारतवर्षका सारा जनता काश्मीरका निम्ति आफूलाई त्याग्न समर्थ हुन्थे छन् ।

अर्को प्रसंग आयो— चीनले हिमालयमा मेरो अधिकार छ भन्ने जब घोषणा गर्‍यो तब कवि भन्छन्—

गिरिराज हिमालय से

भारत का कुछ ऐसा ही नाता है ।

हम कहीं रहे गौरी शंकर,

भारत-ध्वज फहराता है ।

इसकी छाया में जो भी है,

वह मस्तक नहीं झुकाता है ।

गिरिराज हिमालयसंग भारतवर्षको यस्तो नाता छ कि हामी जँहि किन नरहूँ, अथवा जँहि किन न जाउँ, हिमालयको चुचुरो गौरी शंकरले भारतको गौरवको ध्वजा उड़ाइरहेको हामीले देख्दछौं । यसको छाँयामा जोपनि पर्दछ उसले आफ्नो मस्तक कहिले अरूसंग निहुराउँदैन । किनभने जस्तो हिमालय अटल अडिग अविचल छ उस्तै रहने छन् र निष्कर्षकः कवि नेपालीको करूणा, श्रृंगार तथा वीररसका धारा बगाउनेवाला लेखनीको स्वागत जनतालाई सधैंभरि रहने छ ।

राबिन शाँ पुष्प र अरु मित्रहरू संग

गोपालसिंह नेपालीको मुगेर र जमालपुरसंग कस्तो सम्पर्क थियो त्यो कुरा संक्षेपमा भए पनि उल्लेख गरिएन भने मेरो यो रचना कलाको उद्देश्य अवश्यनै अधुरो भएर रहने हुनाले म यो विषयमा केही आलोचना गर्न चाहन्छु ।

त्यो समयका मुगेरका श्रेष्ठ साहित्य शिक्षु राबिन शाँ पुष्प हुन् भनेर भन्न सकिन्छ । कवि नेपालीको र राबिन शाँ पुष्पको आत्मीय सम्बन्ध कहिलेदेखि बाँधिएको थियो त्यो कुरा कसैलेपनि जान्न सक्दैन । किनभने प्रसिद्ध हिन्दी कथाकार, कवि समालोचक राबिन शाँ पुष्प संग मेरो भेट पटनामा हुँदा उनले मलाई त्यो कुरा स्पष्टचै बताएनन् कि उनको र नेपालीको सम्बन्ध कस्तो थियो औँ कहिलेदेखि भएको हो । तर कवि गोपालसिंह नेपाली भारतवर्षका एकजना लब्ध प्रतिष्ठित प्रतिभाशाली राष्ट्रिय कवि तथा लेखक र पवित्र हृदयी हुनका साथै साहित्य र संस्कृतिका माध्यमले देशका प्रत्येक व्यक्तिको संगठन गराउनको निम्ति आवश्यक हो भन्ने कुरा संक्षेप तथा देश प्रेमप्रति त्यागी बनीकन भएपनि आफ्नो परिस्थितिपट्टि लक्ष नराखी जन-चेतना ल्याउने प्रयास उनको साहित्यको श्रोतबाट सँधैको निम्ति बगिरहेको आवाज प्रतिध्वनित भएको सुन्न पाईन्छ ।

उनी आफूलाई कहिलैपनि पराधीनमा राख्न सक्दैनथे नत आफ्नो कलमलाईनै कसैको लोभमा परेर पराधीनमा राख्दथे । योकुरा कहिलै हुन सकेन । किनभने उनले आफ्नो कवितामा लेखेका पनि छन्—

मेरा धन है स्वाधीन कलम—

तुझ-सा लहरों में बह लेता,

तो मैं भी सत्ता गह लेता,

ईमान बेचता चलता तो—

मैं भी महलों में रह लेता,

तू दलबन्दी पर मरे, यहाँ लिखने में तल्लीन कलम

मेरा धन है स्वाधीन कलम—

गोपालसिंह नेपालीले कथाकार राविन शाँ पुष्पलाई रोयल होटल दिल्लीबाट १५ मार्च १९६३ को दिन एउटा चिठी लेखेका थिए, जसमा यो कुरा उल्लेख गरेका थिए— “म २९ मार्चमा पटना आईरहेको छु ३० मार्चको दिन पटनामा ‘राष्ट्रभाषा परिषद्’, — को राज्यिक कार्यकारिणीको बैठक छ । ३१ मार्चमा तिम्रो घर मुंगेरमा निश्चयनै पुग्दछु ।” त्यो चिठीको विवरण अनुसार राविन शाँ पुष्प कवि गोपालसिंह नेपालीलाई प्रतीक्षा गरिरहन्छन् र यो कुरा उनले उल्लेख गरेका छन् । “म पर्खिनै रहेको थिएँ । बासी रोटीको जसरी मेरो प्रतीक्षा सुकिसकेको थियो । मलाई इच्छा लाग्न थाल्यो कि ती रोटीहरूलाई सबै मुछमाछ पारेर फ्याँकिदिउ । किनभने अबत ती रोटीहरू निलिने पनि होइनन् । त्यतिबेरनै उनको तार आयो । त्यो मेरो नामको तारमा उल्लेख गरिएको थियो ‘५ अप्रेलको साँझ पाँच बजेमा तिम्री अवश्यनै जमालपुरआउनु ।’ मेरा साथी राजेश्वर र श्री कान्तसंग म जमालपुर रेल जंशन जाने बित्तिकै दाई नेपाली रेलगाडीबाट ओर्लिएँ । हामी पनि गएर त्यही ठाउमा भेट गर्यौँ । उनले मेरो हातमा एउटा खोलेको पुस्तक राखिदिए । त्यसमा आफ्नै लिपिमा यो कुरा लेखेका थिए । ‘अनुज समान प्यारा कथाकार राविन शाँ पुष्पलाई यो शुभवर्षको निम्ति सहज स्नेहका रूपमा’ हिमालय ने पुकारा

गोपालसिंह नेपाली

५ अप्रेल १९६३

मैले यो ‘हिमालय ने पुकारा’ पुस्तकबाट तल दिएको केहि हरफ कविताहरू त्यति बेरनै सरूसरती पाठ गर्न थालें ।”

चालिस करोडों को हिमालय ने पुकारा,
शंकर की पुरी, चीन ने सेना को उतारा,
चालीस करोडों को हिमालय ने पुकारा ।
हो जाय पराधीन नही गंगा की धारा ।
गंगा के किनारों को शिवालय ने पुकारा,
अम्बर के तले हिन्द की दीवार हिमालय,
सदियों से रहा शान्ति की मीनार हिमालय,

अब माँग रहा हिन्द से तलवार हिमालय,
 भारत की तरफ चीन ने है पाँव पसारा,
 चालीस करोड़ों को हिमालय ने पुकारा ।
 हम भाई समझते जिसे दुनिया से उलझ के,
 वह घेर रहा आज हमे बैरी समझ के,
 बर्फोंमें पिघलने को चला लाल सितारा,
 चालीस करोड़ों को हिमालय ने पुकारा ।
 धरती का मुकुट आज खड़ा डोल रहा है,
 इतिहास में अध्याय नया खोल रहा है,
 घायल हैं अहिंसा का वजन तोल रहा है,
 धोखे से गया लुट भाई-भाईका नारा,
 चालीस करोड़ों को हिमालय ने पुकारा ।
 है भूल हमारी वह छुरी क्यों न निकालें,
 तिब्बत को अगर चीन के करते न हवाले,
 पड़ते न हिमालय के शिखर चोर के पाले,
 समझा न सितारोंने घटाओं का इशारा,
 चालीस करोड़ों को हिमालय ने पुकारा,
 ओ बात के बलवान अहिंसा के पुजारी,
 ब्रातों की नहीं आज तेरी आन की बारी,
 बैठा ही रहा तू तो गई लाज हमारी,
 खा जाये कहीं जंग नहीं खड़ग दुधारा,
 चालीस करोड़ों को हिमालय ने पुकारा,
 जागो कि बचाना है तुम्हें मानसरोवर,
 रख ले न कोई छीन के कैलाश मनोहर,
 ले ले न हमारी यह अमरनाथ धरोहर,
 उजड़े न हिमालय तो अचल भाग्य तुम्हारा,
 चालीस करोड़ों को हिमालय ने पुकारा ।
 इतिहास पढ़ी समझे तो यह मिलती है शिक्षा,
 होती न अहिंसा से कभी देश की रक्षा ,
 क्या लाज रही जब की मिली प्राण की भिक्षा,

यह हिन्द शहीदों का अमर देश है प्यारा,
 चालीस करोड़ों को हिमालय ने पुकारा ।
 भूला है पड़ोसी तो उसे प्यार से कह दो,
 लम्पट है लुटेरा है तो ललकार से कह दो,
 आये न कोई लूटने भारत को दुबारा,
 चालीस करोड़ों को हिमालय ने पुकारा ।
 कह दो कि हिमालय तो क्या पत्थर भी न देगे,
 लदाख की क्या बात है, बंजर भी न देगे,
 आसाम हमारा है रे मरकर भी न देगे,
 है चीन का लदाख तो तिब्बत है हमारा,
 चालीस करोड़ों को हिमालयने पुकारा ।
 भारत से तुम्हें प्यार तो सेना को हटा लो,
 भूटान की सरहद पे बुरी दृष्टि न डालो;
 है लूटना सिक्किम को तो पेकिंग को सँभालो,
 आजाद है रहना तो करो घर में गुजारा,
 चालीस करोड़ों को हिमालय ने पुकारा ।

१३ मार्च १९६२ सनमा घटेको एकदिन को कुरा हो कि त्यो दिन
 गोपालसिंह नेपाली कही अन्तै जानको निमित्त रेलगाड़ी बाट जमालपुरको
 बाटो जान जब लागिरहेका थिए, उनलाई त्यहाँका स्थानीय केही
 साहित्यकारहरूले जबरजस्ती जमालपुर जंशनमा रेलगाड़ीबाट ओरालेर
 अभिनन्दन जनाउँदै एउटा निर्दिष्ट ठाउँमा लगे जहाँ साँझमा उनको
 सन्मानमा एउटा कविगोष्ठी कार्यक्रमको आयोजन गरिएको थियो ।
 आयोजन गर्नेहरूमध्ये साहित्यिक उमा शंकर 'निशेष', कथाकार राबिन
 शाँ पुष्प र साहित्यिक लोक नाथ आदि थिए ।

साँझ पर्यो, माईक लगाईयो, गोष्ठीथियो तर जनताको भीड़ले गर्दा
 त्यो गोष्ठी नभएर सम्मेलन भइसकेको थियो । कार्यक्रम शुरु हुनुभन्दा
 पूर्व कवि नेपालीले त्यहाँका स्थानीय साहित्यकारसंग आफ्नो तस्वीर
 खिँचाउने प्रस्ताव राखे । सोही अनुसार कवि नेपालीका आत्मीय बन्धु
 र साहित्यिकहरूसहितै फोटो स्टुडिउमा गएर तस्वीर खिँचाई गोष्ठी कै
 स्थानतिर आएपछि कवि नेपाली र उनका साहित्यिक बन्धुहरू दंग पर्न

थाले । किनभने संयोजक बिना नै कवि गोष्ठी आरम्भ भएको थियो । त्यहाँ देखिन्छ त्यस अञ्चलका धनी र आफूलाई प्रतिष्ठित सम्झने व्यक्तिले माईकबाट भनिरहेका थिए—“यहा (जमालपुर मा) कुनै साहित्यिक संस्थाहरू छैनन् । मेरा केही मित्रहरूले मेरा नाममानै यो गोष्ठीको स्थापना गरेका हुन् र यसैको तत्वावधानमा अहिले कवि गोपालसिंह नेपालीलाई हामी सन्मान गर्नेछौं ।” त्यो सुनेर त्यहाँ गोष्ठीको आयोजन गर्ने आयोजक समितिका कर्मी अनि गोष्ठीमा भागलिने र सुन्न इच्छागर्ने कवि साहित्यिक विद्वानवर्ग तथा दर्शक मण्डली छद्म पर्न थाले । एकक्षण त्यहाँ शान्ति नै रह्यो, जस्तो आँधी आउनुभन्दा पहिले हुने वातावरण जस्तै । तर त्यो पछि त्यहाँ उपस्थित अधिकाधिक जनतामा यो खलबल मचिन थाल्यो कि माईकबाट एक जना धनी व्यक्तिले सरासर आफ्नो प्रतिष्ठाको नाम लिँदै प्रसार गर्छ भने त्यस्तो खालको कुरो कसलेपो सहन सक्छर ! त्यहाँ जमालपुरमा दुइटा साहित्यिक संस्था मिलेर कवि गोपालसिंह नेपालीको सम्मानार्थ आयोजन गरेको गोष्ठीको निन्दा भएकोले त्यस्तो मूर्खतापूर्ण घोषणाको पूर्ण विरोध गरेर खुला शब्दले तत्काल नै त्यहाँका साहित्यिक र विद्वानवर्गले त्यो धनी व्यक्तिको घोषणालाई खण्डन गरेका थिए ।

उताबाट कवि नेपाली पनि कतिपय कुचक्रीहरूको जालभित्र आफूलाई फँसिरहेको देखेर एउटा कुनाको कुसीमा आइलिनै र सिगारेट खौँदै दार्शनिकको मुद्रामा बसिरहेका थिए र सौचिरहेका थिए ।

त्यो गोष्ठी खिँचातानिको रूपमा त्यसैगरि चल्यो र छिट्टै नै सकियोपनि । जब कवि नेपालीका आफुले भन्नु पर्ने केही कुराहरू आए, त्यतिबेर उनी बढो दर्द भरि स्वरमा यो कुरा भन्न थाल्छन्—“मैले मेरा जीवनको पहिलो चरणबाट नै साना साना गोष्ठीदेखि लिएर ठूला ठूला सम्मेलनहरू पनि देखे । साँचिनै भनौं भने ती देखिएका गोष्ठी र सम्मेलनहरूमा भाग नलिएका एउटैपनि छैनन् होला भनेजस्तो लाग्छ । तर कुनैपनि गोष्ठी तथा सम्मेलन कुनै व्यक्तिको नाममा कहिलैपनि हुन सक्दैन । कुनै धनी र समाज हिताकांक्षी व्यक्तिहरूले यस्तो अनुष्ठान आयोजन गर्नुको निम्ति धेरै धेरै सम्पत्ति खर्च

गरिदिन सक्दछन् । त्यो उनीहरूको मौलिक विचारधारा र त्यागमात्र हो । भारतवर्षमा विडला सेठले करोडौं रुपियाँ खर्च गरेर शिक्षा अनुष्ठान, सांस्कृतिक अनुष्ठान, धार्मिक अनुष्ठान, भोजन सत्रादि, पानीका ईनारहरू खोलिदिएर लाखौं जनताको उपकार साधन गरेको कुरा सबैको दृष्टिमा परिलक्षित छ ।

त्यतिमात्रै होइन, दरिद्र अर्थाभावी विद्यार्थीहरूलाई पढ्नको निम्ति र एउटा उच्च उपाधिका श्रेणीसम्म पढाउनु र तिनीहरूलाई खानु-पिउनु लुगा-फाटा इत्यादी दिइने सुविधा गरिदिने र उनीहरूलाई सम्पूर्ण कुराको अभिभारा लिएर भारतवर्षमा मात्रै होइन विदेश पढ्ने त्यस प्रकारका विद्यार्थीहरू उपकृत भइसकेको कुरा ती 'विडला', 'टाटा' र 'डालमिया' जस्ता भारतका धनी प्रतिष्ठानहरूलाई देखेर स्पष्ट हुन्छ तापनि तिनीहरूले स्वयं कहिलेपनि आफ्नो नाम घोषणा गरेर प्रसार गरेको देख्न पाइएको छैन । तर आज यस जमालपुरमा एक जना व्यक्तिले साधारण जनतालाई भेडा जस्तो ठहराउनु कस्तो कुराहो मत आफै भन्न सकिदैन ।

गोपालसिंह नेपालीको उक्त अनुभव सम्पूर्ण साहित्यिक महारथीहरूको निम्ति एउटा विचारणीय प्रश्न हो ।

सन् १९६० को गणतन्त्र दिवसको पूर्व सन्ध्यामा (२५ जनवरी को दिन) जमालपुरमानै जमालपुरका दुइटा साहित्यिक संस्थाले राष्ट्रीयस्तरको कवि सम्मेलनकै आयोजन गरेका थिए जसमा भारतवर्षका विभिन्न भाषा भाषी कविहरू निम्त्याइएका थिए र त्यहाँ प्रमुख कविको रूपमा गोपालसिंह नेपालीलाई नै मानिएको थियो ।

कवि सम्मेलन आयोजन गरियो, आयोजक समितिका सचिवबाट आफ्नो कवि सम्मेलनको प्रतिवेदन पाठ गर्नको साथै त्यो मंचमा उपस्थित कविहरूको परिचय गराइयो र सर्व प्रथमनै कवि गोपालसिंह नेपालीले कविता पाठ गरेर सबैलाई चकित पार्न थाले । कवि नेपालीका कविताको हरफ हरफमा दर्शक र श्रोतागण धानको बालामा एक पछाडि अर्को गेडो लागीकन धानका गेडासमुहको भार थाम्न नसकी बोटे बाङ्गेर लड्न आँटे जस्तो अवस्था भएको थियो ।

बारम्बार उनलाई मंचमा कविता पाठ गर्न बोलाइयेको सुनेर कवि गोपालसिंह नेपालीले मंचबाट यस्तो कुरा भनेका थिए—‘यहाँका जनतालाई कविताको मर्म बुझ्नको निम्ति कति इच्छा लागेको रहेछ त्यो कुरा जानेर मलाई साह्रै खुसी लागेको छ । किनभने यो जमालपुर भन्ने एउटा फलामको नगरी हो भन्ने मलाई थाह थियो । पूर्वमा यो ठाउँमा भएका कवि गोष्ठी वा सम्मेलनहरू कस्ता रूपमा भएर गए, बितेर गए, ती कुराहरू ऐतिहासिक बन्न गएकाछन् । यस अंचलका साहित्यका क्षेत्रमा कटिवद्ध भएर लागेका मेरा साहित्यिक बन्धुहरू मध्ये मुंगेरका साहित्य शिशु राबिन शाँ ‘पुष्प’, जमालपुरका साहित्य साधक श्री उमाशंकर ‘निशेष’, श्री कपिलदेव ‘और’ र श्री लोकनाथ लगायत केही जना मेरा साथी र दिदी बैनीहरू यो फलामे नगरीका सरल पवित्र र कमलो हृदयका सूधीजनहरूलाई सँधै सँधै भरि सम्झिरहनेछु ।’ कविको जमालपुर र मुंगेरको विषयका स्मृतिहरू बटुलि दिने यो आलोचनामा कोशिष गरेको मात्रै हो । कवि गोपालसिंह नेपालीले उनका जीवनमा के अनुभव पाएका थिए । त्यसको एउटा सानो संस्मरण उनको लेखको आधारबाट यसमा प्रस्तुत गर्न चेष्टा गरिएको छ । उनले भनेका छन् अरु देशको व्यवहारिक अनुभव उनलाई छैन । परन्तु हिन्दुस्तानमा जागरुक कवि जीवनको एउटा याद कस्तो हुन्छ त्यो राजगृह, मुंगेर, जमालपुर, चितलपुर, चक्रधरपुर, कलकत्ता, कानपुर, उरई, झाँसी, राँची, भागलपुर, वाराणसी, इलाहाबाद-मा समय समयमा भएका कवि सम्मेलनमा भाग लिएका केहीदिन पछिनै बम्बईमा आयोजन भएको कवि सम्मेलनमा भाग लिएर फर्किँदै गरेका कविलाई ‘युवक’ का सम्पादक श्री प्रणवीर चौहान र प्रा. कुलदीपले आग्रामा आफ्नो साथमा लिएर आउँ स्पष्ट गर्दछन् ।

१९६० को १९ फरवरीको दिन ‘युवक’ मासिक पत्रिकाको वार्षिक उत्सवको उपलक्षमा जान्स कालेजमा एउटा कवि सम्मेलनको आयोजन थियो, जसमा कवि गोपालसिंह नेपालीलाई आमन्त्रण गरिएको थियो । यो भन्दा पूर्व १९४३ मा पनि आग्रामा पहिलो पल्ट ‘युवक’ मासिक पत्रिकाको आयोजनमा भएको कवि सम्मेलनमा पनि कवि गोपालसिंह

नेपालीले कवितापाठ गरेका थिए ।

द्वितीय पल्टको 'युवक' पत्रिकाको वार्षिक उत्सवको उपलक्ष्यमा उनलाई स्वागत गर्नको निम्ति प्रा. कुलदीप, श्री प्रणवीर चौहान, श्रीपाण्डे वेचन, श्री वलवीरसिंह "रंग" आदि कविहरूले प्रा. कुलदीपको आग्राको निवास स्थान राजपथ कुजमा भएको उनको निजी आवास गृहमा लगे ।

त्यसदिन राती ७ बजे देखिन कवि सम्मेलनको आयोजन गरिएको थियो जसको डा. विश्वनाथ प्रसादले उद्घाटन गरेका थिए र 'युवक' पत्रिकाका संचालक पं. प्रेमदत्त पालिवालका संचालनमा कवि सम्मेलन भएको थियो । उक्त सम्मेलनमा प्रसिद्ध हास्य रसका कवि निर्भय हाथरसी, श्री कुलदीप, श्री अजीत पाण्डे, श्री प्रणवीर चौहान, कवि सुरेन्द्र कुमार 'सुभाषी', कवि राजेश्वरप्रसाद सक्सेना, कवि रफिउद्दिन-कुलगनि, घनश्याम अस्थाना, प्रा. राजेस दीक्षित, श्री उलफत सिंह, डा. रमाकान्त चतुर्वेदी, डा. सागरमन शर्मा, राविन शॉ पुष्प लगायत धेरै साहित्यकारहरूको उपस्थितिमा कवि गोपालसिंह नेपालीले कवितापाठ गर्नु परेको थियो र ती उपस्थित कविहरू र त्यहाँ उपस्थित भएका अरू अरू व्यक्तिहरूले कवि गोपालसिंह नेपालीको कवितापाठबाट आफ्ना कवितापाठलाई सारै खल्लोपन अनुभव गरेको कुरापनि प्रकाश गरेका थिए ।

दोस्रो दिन श्री उलफत सिंह निर्भयको आमन्त्रण अनुसार अ. भा. हिन्दी विश्वविद्यालयमा पुनर कवितापाठको आयोजन गरिकन उक्त विद्यालयमा प्रशिक्षण लिन आएका विद्यार्थीहरू र अरू धेरै जनताको समागममा तथा माथि उल्लेख गरिएका लेखक कवि साहित्यकारहरूको उपस्थितिमा कवि गोपालसिंह नेपालीलाई कवितापाठ गराउने र त्यस विद्यालयको परिचालना समिति र 'युवक' पत्रिकाका संचालक, सम्पादक र प्रकाशकहरू र त्यहाँका साहित्यिकहरूको सहयोगमा उनको निम्ति सम्बर्धना गर्ने सभाको आयोजन गरिएको थियो । त्यो आयोजन आग्राको सेन्ट जान्स कालेजमा बड्ठी राम्रो व्यवस्थाले र अति सुन्दर स्थानमा गरिएको थियो । सम्बर्धना सभा आदि कविता पाठको आयोजनमा कवि गोपालसिंह नेपालीका साथ साथै प्रा. सोम ठाकुर, प्रा. कुलदीप, श्री अजीत,

श्री राजेश सक्सेना, श्री प्राणवीर चौहान, श्रीपाण्डे बेचन आदिले कविता पाठमा भाग लिएका थिए । त्यो सभा संचालन गर्नेमा प्रा. कुलदीप, उद्घाटन गर्नेमा प्रा. राजेश्वर सक्सेना तथा अध्यक्षको रूपमा पं प्रेमदत्त पालिवाल र राबिन शौ पुष्पले सम्बर्धनाको विषयमा कवि नेपालीको प्रतिभाको बारे वक्तव्य प्रदान गरेका थिए ।

शेषमा प्रा. कुलदीपले त्यहाँ उपस्थित सबै विद्वान्, कवि, लेखक र साहित्यिकहरूलाई धन्यवाद ज्ञापन गरेपछि त्यो दिनको प्रसंग समाप्त भएकोथियो ।

कवि प्रतिभा र व्यक्तित्व

उनको कवि प्रतिभा महाकवि लक्ष्मी प्रसाद देवकोटाको जस्तै थियो भन्ने कुरा उनका तिनताक लेखिएका धेरै हिन्दी कविताहरू बीच “हरिघाँस”, “पिपल”, “सरिता” आदि पढेर हेर्दा सजिलै बुझ्न सकिन्छ । उनका ती उल्लेखित हिन्दी कविताहरू बी. ए., साहित्यरत्न र एम. ए. मा बराबर पढाइ भइरहेका कुरा शिक्षा विभागले प्रकाश गरेको पाठ्यक्रम सूचीबाट स्पष्ट भएको देख्न पाइन्छ ।

उनको साँचो कविताको रूप वाराणसी (काशी) मा भएको हो । किनभने यो भनिएको पनि छ कि कुनै व्यक्ति काशीमा चमक्यो भने त्यो सारा भारतवर्षमानै अवश्यनै चम्किने छ । हिन्दीका प्रख्यात सेवक जयशंकर प्रसाद, सुमित्रा नन्दन पन्त, सूर्यकान्त त्रिपाठी ‘निराला’, हरिवंश राय बच्चन, श्याम नारायण पाण्डे, सोहन लाल द्विवेदी, मैथिलीशरण गुप्त, चतुरसेन शास्त्री, भगवतीचरण बर्मा, अयोध्यासिंह उपाध्याय ‘हरिऔध’, ऋषभचरण जैन, राबिन शॉ ‘पुष्प’ जस्ता विद्वान् र साहित्यकार पण्डित हरूसंगको सम्बन्ध र उनीहरूको माया कवि नेपालीले पाएकोले उनको कवि हृदय झन् मौलाउनु स्वाभाविक थियो ।

१९३२ मा काशी नागरी प्रचारिणी सभाले बडो धुमधाम संग ‘द्विवेदी’ अभिनन्दन उत्सव, मनाएको थियो । त्यो उत्सवमा भारतवर्षका विभिन्न राज्यबाट आएका लगभग एक दर्जन भन्दा धेरै राजा महाराजाहरू उपस्थित थिए । जस्तै— ओरछा नरेश, दरभंगा नरेश, काशी नरेश, ग्वालियर नरेश, हथुवा नरेश आदि थिए र त्यो उत्सवका अध्यक्ष (सभापति) अयोध्यासिंह उपाध्याय ‘हरिऔध’ थिए । साथै विभिन्न स्थानबाट डेढसौं भन्दा पनि अधिक, उत्सवमा भागलिन इच्छा गरेर आएका कविहरू मध्ये मात्र पन्द्रह जना कविहरूलाई भाग लिनुको निमित्त निर्देश गरिएको थियो । त्यो सम्मेलनमा मैथिलीशरण गुप्त, गागेय नरोत्तम शास्त्री ‘द्विज’, सूर्यकान्त त्रिपाठी ‘निराला’, हरिवंश राय ‘बच्चन’, जयशंकर प्रसाद, सुमित्रानन्दन पन्त जय किशोर बाब र गोपालसिंह नेपालीले कविता पाठ

गरेका थिए । त्यो उत्सवका श्रोताहरूले र त्यहाँ उपस्थित भएका अरू अरू विद्वान्वर्ग, साहित्यिकहरू, कविहरू र प्रख्यात पण्डितहरूलाई गोपालसिंह नेपालीको कविता पाठ सुनेर अनुपम लागेको कुरा वाराणसी (काशी) -बाट प्रकाशित दैनिक 'आज' समाचार पत्रमा लेखिएको समाचार अनुसार त्यो दिन कविताहरू पढिए, प्रतिष्ठित कविहरूलाई पनि चुनियो परन्तु सर्वश्रेष्ठ मात्र सकिन्छ गोपालसिंह नेपालीको कविता पाठलाई । आजपनि सारा भारतवर्षका कविहरूको कविता पाठ सुनेर यो कुरा स्पष्ट हुन्छकि गोपालसिंहका जसरी कविता पाठ गर्ने कविहरू विरलै होलान् जस्तो लाग्छ । काशीको द्विवेदी उत्सवमा भाग लिएका पछि गोपालसिंह नेपाली प्रयाग राजतिर जान्छन्त त्यहाँ उनको कीर्तिहरू पहिलेनै फिजिइसकेको रहेछ । वहाँ आचार्य महावीरप्रसाद द्विवेदीका सन्मानमा द्विवेदी मेलाका अध्यक्ष (सभापति) थिए त्यस युगका महान व्यक्तित्व र विद्वान वाराणसी हिन्दी विश्वविद्यालयका प्रतिष्ठाता पं. मदन मोहन मालवीय । परन्तु रातीको कवि सम्मेलनमा १२ बजे सम्मपनि उनको नाम कविता पाठको निमित्त न बोलाउदा प्रतिष्ठित कवि र सुविख्यात कथाकार पं. भगवती प्रसाद बाजपेयीले त्यो अन्याय किन यसरी गरिदैछ भनेर कडा बोलीले अध्यक्ष संग सोध्नलाग्दा गोपालसिंह नेपालीलाई कविता पाठ गर्न अनुमति दिइयो । तब भने उनी कविता पाठ गर्न लागे । त्यहाँ उपस्थित भएका कवि कथाकार अनि साहित्यिक व्यक्तिहरू मुग्ध भएर रात बित्न लागेको चाल पाएनन् । यसरी हलचल मच्चिएका प्रसिद्ध कथाकार र आलोचक पं. प्रफुल्लचन्द्र ओझा 'मुक्त' र हरिवंश राय बच्चनले सरल भाषामा मौलिक कविताहरू लेख्न सकेकोमा उनलाई धेरै-धेरै शुभेच्छाहरू र बधाई टक्राए ।

प्रयागराजमा भएको द्विवेदी मेलाले आयोजन गरेको कविता उत्सवमा मन भरिला कविताहरू सुनेर दुलारे दोहावलीका विख्यात प्रणेता र गंगा पुस्तक मालाका संचालक दुलारेलाल भार्गव यति प्रभावित भए कि उनले गोपालसिंह नेपालीलाई त्यहीवर्षमानै पटनामा बोलाएर 'सुधा' पत्रिकाका सम्पादक बनाइदिन खोजे तापनि कवि त्यो वर्ष पटना नगएर दिल्ली र रतलाम पट्टि गए ।

पटना जानुभन्दा पहिले प्रयागमा हिन्दीका लब्ध प्रतिष्ठित साधक

महाकवि सुर्यकान्त त्रिपाठी 'निराला'- को सत्संगमा रहेर कवि नेपालीको दिन भरि लात्ते भकुण्डो खेल्ने र राती इलाहाबाद विश्वविद्यालयमा कविता पाठ गर्ने दैनिक कार्य प्रायः आठ नौ महीना सम्म भैसकेको थियो । किन भने महाकवि 'निराला' पनि प्रसिद्ध लात्ते भकुण्डोबाज थिए र दुवैको काव्य पाठपनि आफ्नो आफ्नो निजी ढंगको भएरपनि भावधारा मिल्दो जुल्दो छँदा दुवै जना पारस्परिक आत्मीयताले बाँधिएका थिए । महाकवि निरालाले कवि नेपालीलाई आफ्नो सहोदर भाईनै मानिसकेको कुरा स्पष्ट छ ।

'निराला'- का संसर्गमा रहेका समयमानै कवि नेपालीले हिन्दीमा 'पंछी' खण्ड-काव्य र 'उमंग' कविता संग्रह तथा नेपालीमा 'रानी' खण्ड-काव्य लेखिसकेका थिए । 'पंछी' को भूमिका महाकवि निरालाले र 'उमंग' को भूमिका पं. सुमित्रानन्दन पन्तले लेखेको देख्न पाईन्छ । त्यसै गरी 'रानी' खण्डकाव्यको भूमिका महाकवि लक्ष्मी प्रसाद देवकोटाले लेखिदिनु भएको कुरा नेपालीका केही उल्लेखित कुराहरूबाट जान्न सकिन्छ तापनि त्यो पुस्तक आजसम्म उपलब्ध छैन ।

कवि नेपाली इलाहाबाद र काशीमा हुँदा नै उनको साहित्य साधनाको मूलश्रोत बग्न थालेको उनका त्यहाँ लेखिएका पुस्तकहरूले औ त्यहाँ गरिएका साधनाकार्यको आधारबाट स्पष्ट जान्न सकिन्छ । त्यहाँ कवि नेपालीले हिन्दीमा मात्रै होइन नेपाली र उर्दू, अंग्रेजीमा पनि फुटकर कविताहरू लेखिसकेका थिए । उदाहरणको निम्ति तल नेपालीका हरफ कविता र उर्दूका केही हरफ कविता उल्लेख गरियो—

नेपाली कविता— डोकोलाई नेपाल भन्दैनन्,

खुकुरीलाई नेपाल भन्दैनन् ।

नेपाल जसलाई भन्छन्

त्योत प्रकृतिको प्रस्तर द्वारलाई

तोड़ेर साँझ, बिहान, दिउसो, राती सदा,

कल-कल-कल-कल गरि खेलि रहन्छ यात्री :

(‘नेपाल’ कविता बाट)

उर्दू कविता—

गुल खिलाया फिजा ने कली खिल गई,

फूल क्या खिल गये, जिन्दगी खिल गई ।
सर झुकाया गगन ने घर मिल गई ;
तुमने न पलके सुबह तक झुकाया करो,
खुद न आया करो तो बुलाया करो,

(‘खुद न आया करो तो बुलाया करो’ कविता बाट)

वाराणसीमा रहँदा कवि नेपालीले श्री काशीबहादुर श्रेष्ठको प्रकाशनमा र सम्पादनमा निस्कने ‘उदय’ (नेपाली पत्रिका) मासिकका सह-सम्पादकका रूपमा केही वर्षसम्म रहेर कविता र गीतहरू लेखेको पाइन्छ । उदाहरण स्वरूप तल गीतका केही हरफहरू प्रस्तुत गरिएको छ -

म सम्झन्छु, तिमीले सम्झे झन् मेरो मन कस्तो होला !
तिम्रो मन्मा बस्न पाए, हाम्रो जीवन कस्तो होला ?
म एकलै छु तिमी एकलै छ्यौ !
म बेग्लै छु तिमी बेग्लै छ्यौ ?
तिम्रो मेरो मन मिल्यो भने मनको बन्धन कस्तो होला ?
म पश्चिमको कालो बादल
तिमी बादलको विजुली चंचल
तिमी संग संगै मपनि उड्ने भने हाम्रो सावन कस्तो होला
म सम्झन्छु, तिमीले सम्झे झन् मेरो मन कस्तो होला ?
तिमी चम्कन्छौ जुनकिरी सरी
म बन्धन को एक चरी
राती राती तिमी ले संझि दिँदा मेरो आगन कस्तो होला ?
म सम्झन्छु, तिमीले सम्झे झन् मेरो मन कस्तो होला ?
आँखामा टुलु टुलु हेर्दै छु
मन्मन्मा यो पनि भन्दैछु
आँखाको नानी वरिपरि त्यो नील गगन कस्तो होला ?
म सम्झन्छु, तिमीले सम्झे झन् मेरो मन कस्तो होला ?
(‘नेपाली कविता संग्रह भाग १’ बाट)

माथिनै उल्लेख गरिएको छ कि कवि नेपाली हिन्दी नेपाली र उर्दूमा मात्रै कविता रचना गर्दथे यो कुरा होइन तर अंग्रेजीमा पनि कविता रचना

गर्दथे । परन्तु उनले सधैँ रचनाको क्षेत्रमा हिन्दीलाईनै प्रधानता दिएको हुँदा उनका प्रशस्त मात्रामा हिन्दीका रचनाहरू देख्न पाइन्छन् । तल अंग्रेजी केही हरफ कविताहरू प्रस्तुत गरिंदेछ ।

अंग्रेजी कविता —

Fighting against liars and lies

Oh ! What a world, here money flies and man dies

Between two persons, Silver Coins are only the ties.

A well-dressed man with well pressed

Lies in accepted as wise,

Present day life means non stop.

स्व. नेपाली आफ्नो विद्यार्थी जीवनमा सात कक्षामा पढिरहदा देखि धमाधम उर्दूमा कविता लेख्ने गर्दथे । तर उनका शिक्षागुरु मंगल प्रसाद पाण्डे र कविवर महावीरसिंह 'वीरन'- ले भन्दानै भारतेन्दु हरिश्चन्द्रको प्रिय सत्संगमा रहेर हिन्दीमा काव्य रचना गर्न लागे । फलस्वरूप उनको 'स्वर्ण युग' काव्य संग्रह प्रकाशमा आयो, जसलाई कवि गोपालसिंह नेपालीको पहिलो कमाई हो भनेर भन्न सकिन्छ । त्यो पुस्तक लिएर साहित्य अकादमी नयाँ दिल्लीका भूतपूर्व सचिव डा. प्रभाकर माचवेको आयोजनमा कलकत्तामा भएको विराट कवि सम्मेलनमा पुगी कवि नेपालीले पहिलोपल्ट आफ्नो कविताको मौलिक पठन शैलीले त्यहाँ उपस्थित हिन्दी र बंगाली जगत्का विद्वान् वर्ग र कवि साहित्यिकहरूलाई छक्याइदिए ।

छात्र जीवनमा कवि नेपालीले बात मान्नु पर्दा उर्दूका सायरी बाट बात मारेको सुनेर सबैलाई रोचक लाथ्यो र सुत्रे जति सबैले उनी प्रति साँचिनै माया पोख्न लाग्थे । एक दिनको कुरा हो उनले एउटा दोकानमा गएर कार्बन किन्न खोजे त्यहाँ राम्रो कार्बन भेटिएन । त्यतिबेर उनी भन्न लाग्न थाले—

इसके लिये कीजियेगा माफी गोपाल पर,

सडियल दिया आपने कार्बन निकालकर ।

कवि नेपालीको आफ्नो छात्र जीवनमा कविता पाठ गर्न अति निशाधियो भनेर स्पष्ट भन्न सकिन्छ । किनभने मेट्रिक परीक्षा दिँदा टेष्ट

पेपरमानै उर्दू र हिन्दीका कविताहरू लेख्न लाग्दा परीक्षा निरीक्षकलाई आश्चर्य लाग्यो र निरीक्षकले टेष्टपेपर उठाएर हेर्छन्त त्यसदिन परीक्षामा आफ्नो विषयमा लेख्नु परेको नब्बे प्रतिशत कापिमा उनको आफ्नो विषयको लेखाइ शुद्ध छ र पेपरको एउटा छेउमा चैं उर्दू र हिन्दीका कविताहरू रचना गरेको देख्छन् ।

त्यो समयमा हिन्दीमा मासिक पत्रिका 'पूर्णमा' नाम गरेको हस्तलिखित रूपमा र 'दि मुरली' नामले अंग्रेजीमा टाइप गरेर मासिक रूपमा पत्रिकाहरू निकालेका थिए । ती दुवै उल्लेखित पत्रिकाका सम्पादनमा कवि नेपाली र उनका सहोदर भाई प्रसिद्ध फिल्म प्रोड्युसर प्रा. बम बहादुरसिंह नेपाली (श्री बी. एस. नेपाली 'मगन') सहितै भएर केहि दिनसम्म पत्रिकाहरू हस्तलिखित र टाइपका रूपमा भएपनि निकालिरहे । साथै उनी दुवै भाइहरूले आफ्नो यथेष्ट परिश्रम र लगनशीलताले प्रयत्न गरेर सारा चम्पारन जिल्लाका लेखक साहित्यिक तथा विद्वान् वर्गलाई जम्मा गरिकन कवि वासर नामको संस्था एउटा बेतियामा खोलेका थिए, त्यो संस्थाको साहित्यिकगोष्ठी, कवि गोष्ठी, मुशाएरा, कवाली, भजन इत्यादिमा भाग लिनका निम्ति बिहार र उत्तर प्रदेश राज्यका मात्रै होइन महाराष्ट्र, बम्बई, पश्चिम बंगालबाट पनि कवि साहित्यिक र कलाकार र विद्वान्हरू त्यो कवि वासरमा उपस्थित भएर उल्लेखित विभिन्न विषयमा भागलिने गर्दथे । त्यसैकारण त्यहाँ उपस्थित ती साहित्यिक कवि विद्वान् र पण्डित वर्गले कवि नेपालीलाई राम्रो गरी जानिसकेका थिए । त्यसैले होला कवि गोपालसिंह नेपालीको प्रतिभा सारा जगत्ले जान्न सकेका बिसने छैनन् ।

यहाँ पं. राहुल सांकृत्यायनले महाकवि लक्ष्मी प्रसाद देवकोटासंग काठमाडौंमा एकदिन कवि गोपालसिंह नेपालीको विषयमा यो कुरा गरेका थिए कि "म सारा विश्वमा भाषा-लिपि र संस्कृति तथा विभिन्न जातको मौलिक वैशिष्टको बारेमा गहिरो अनुसन्धान गरिहिडें, विश्वका महान् पण्डितहरूको संत्सगमा लागेर निकै ग्रन्थहरू गवेषणा पनि गरे तर कवि गोपालसिंह नेपालीको प्रतिभा स्कुली शिक्षासंग सीमित नरहेर अलग्गै रूपमा फिजिन गएको देख्न पाउँदछु ।"

प्रसिद्ध लेखक अफ्रोएशियाली लेखक सम्मेलनका सदस्य अखिल भारतीय प्रगतिशील साहित्यिक र शिक्षा सम्मेलनका मूल सचिव श्री भीष्म साहनीले जब्बलपुर विश्वविद्यालयमा आयोजन गरेको सम्मेलनको अधिवेशनमा म आसामको प्रतिनिधि भएर गएको मौकामा भेला भएका साहित्यिक कवि विद्वान् र पण्डित वर्गका बीच महापण्डित राहुल सांकृत्यायनका साथी प्रतिभाशाली विद्वान, भाषाविद, लिपितात्विक पण्डित प्रा. युगजीत नवल पुरीसंग मेरा धेरै बातचीतहरू हुँदा मलाई उनले भनेका थिए कि 'कवि गोपालसिंह नेपाली प्रसिद्ध कवि गीतकारको प्रतिभा संग तुलना गरेर हेर्दा धेरै कवि साहित्यिक र गीतकारहरूको प्रतिभा खल्लो जस्तो लाग्दछ । उनीले धेरै गरे, तर आफ्नो निम्ति केहीपनि गर्न सकेनन् । चीनको विरुद्धमा कविताहरू लेखेर सारा हिन्दुस्तानको गाउँ र शहरका कुना कुनामा घुम्दै र जनताहरूको कानमा देश प्रेमको आवाजको शंख फुकदै अनि जागृतिको सुचना दिदै भोकें र अनिन्द्रा खप्दै त्यसरी घुमी घुमी कविता पाठ गरेकाले उनको शरीर अति दुर्बल हुदै गयो । उनको अन्तिम कवि सम्मेलन पटनामा भयो र त्यहाँनै आफ्नो अन्तिम चिनु छोडेर लथालिङ्गो जीवन संगमा लिएर भागलपुर रेल्वे जङ्गशनमा आइपुगेका एक घन्टापछि राष्ट्रिय कवि नेपाली सँधै सँधैको निम्ति हामीबाट बिदा भएर गए ।'

कवि नेपालीको गहिरो सम्पर्क भारतका भूतपूर्व राष्ट्रपति देशरत्न डा. राजेन्द्रप्रसादसंग कस्तो थियो भनेर तल लेखिएका वाक्यहरूको कुरा मनन गरेमा जान्न सकिन्छ । जब कवि नेपालीलाई डा. राजेन्द्र प्रसादले बेतियाराज प्रेसका मेनेजरका रूपमा मनोनित गरे, त्यो समयमा उनका हमारी राष्ट्रभाषा (निबन्ध संग्रह) पीपलका पेड़ (प्राकृतिक उपन्यास), नवीन (कविता संग्रह), पंचमी (खण्ड काव्य), नीलिमा (कविता संग्रह) रागिनी (कविता संग्रह), हिन्दीमा र रानी (खण्डकाव्य) तथा धारा (उपन्यास) नेपालीमा प्रकाशित भइ सकेका थिए । उनका पुस्तकहरू छपाईकनपनि भारतवर्षमा विभिन्न राज्यबाट निस्कने हिन्दी, उर्दू, नेपाली, अग्रेजी पत्रिकाहरूले उनका कविताहरूको माग गरेको देख्न पाइन्छ । भारतवर्षमा मात्रै होइन नेपालमा पनि पत्रिकाहरू र पुस्तकहरूमा उनका नेपाली कविताहरू समावेश भएको देख्न पाइन्छ । कालेजहरूमा

पढाइ हुने आइ. ए. र बी. ए. को क्रमशः आइ. ए. को श्रेणीमा लागु गरिएको 'नेपाली पद्य संग्रह भाग १' मा समावेश "त्यो नीलो गगन कस्तो होला" कविता र बी. ए. को कविता पाठय-पुस्तक 'नेपाली पद्य संग्रह भाग २' मा समावेश गरिएको "भ्रान्ति" कवितालाई उदाहरणको निम्ति लिन सकिन्छ ।

कवि नेपालीलाई कवि, साहित्यिक, कथाकार, उपन्यासकार, गीतकारका रूपमा सबैलेनै चिनिसकेका भएपनि भजन श्रद्धाको रूपले कसैले पनि जान्न सकेका छैनन् होला तर उनको केही कविता भनाँ वा गीत भजन भनाँ जे भनेपनि तल उल्लेख गरिएको छ जसलाई डा. राजेन्द्रप्रसाद बाबुले आफ्नो मनपरेको भजनको रूपमा गुनगुनाइरहेका थिए ।

गोरे तन पे भस्म लगाये डालगलेमें मुन्डो की माला

युग-युग से इस विश्व मंचपर नचा रहा है डमरू वाला ।

१९४३ मा विश्वकवि रवीन्द्रनाथ ठाकुरको निवासस्थान कलकत्ताको शान्ति निकेतन विश्वविद्यालयमा एउटा साहित्यगोष्ठीमा भागलिन जाँदा रवि बाबुको 'उर्वशी' नामको बंगला कविता त्यतिनैखेर अंग्रेजीमा उल्था गरेर त्यहाँ उपस्थित कवि साहित्यिक विद्वान् र पण्डित वर्गलाई त्यो अंग्रेजी कविता पाठ गरेर सुनाउँदा सबै मुग्ध र दंग भए । त्यही दिनको साहित्यगोष्ठीमा वृद्ध भइसकेका विश्वकवि रवीन्द्र बाबुले आफ्नो मन्तव्यमा योकुरा उल्लेख गरेका थिए कि 'मेरो गीताञ्जलि पुस्तकको निरीक्षण-परीक्षण गरी सुईडेन अकादेमी को उपदेष्टा समितिले मेरो मौलिक गीताञ्जलि पुस्तकलाई नोबेल पुरस्कार प्रदान गर्‍यो । त्यो नोबेल पुरस्कार मैले समाएको अगाडि आफ्नो वक्तव्यमा यो कुरा भनेको थिएँ । सुईडेन अकादमीले मलाई नोबेल पुरस्कार प्रदान गर्नुभन्दा पहिले बंग भारतीका कोकिल माइकल मधुसुधन दत्तका कीर्तिहरू परीक्षण निरीक्षण गरेर नोबेल पुरस्कार दिएको थियो भने म बढो खुसी हुने थिएँ । आज त्यही कुराको याद माइकल मधुसुधन दत्तको सम्झना मलाई कृवि गोपालसिंह नेपालीको प्रतिभा देखेर लाग्न थालिरहेको छ ।'

कवि नेपालीको यो सबै प्रतिभालाई बटुलेर हेरीकन उनी भारतवर्षका एकजना होनहार प्रतिभाका व्यक्ति हुन् भन्ने शब्दले सम्बोधन गर्दै उनलाई

राष्ट्रीय कविको रूपमा संज्ञा दिंदै डा. राजेन्द्रप्रसाद बिहारका मुख्य मन्त्री हुँदा उनका बाहुलीबाट पटना राजधानीमा आयोजित सर्व भारतीय राष्ट्रीय कवि सम्मेलनमा कवि गोपालसिंह नेपालीलाई 'स्वर्णपदक' प्रदान गरियो । साथै उनलाई बिहारका 'बुलबुल' तथा 'हिन्दुस्तान का वर्ड्स वर्थ' को उपाधि पनि प्रदान गरियो । त्यो दिन उनले नेपाली हिन्दी, उर्दू र अंग्रेजीमा कविता पाठ गरेर उनको कविताको साँचो प्रतिभा त्यहाँ देखाउन चुकेनन् ।

कवि नेपाली केही दिनसम्म प्रयागमा कवि पं. सूर्य कान्त त्रिपाठी निरालाका सत्संगमा रहेर केही मात्रामा साहित्यको साधना गरे भन्ने कुराहो; स्व. बी. पी. कोइराला नेपालका गृह मन्त्री भएका बेला त्यस समयको नेपाली भाषा प्रकाशनी समितिका सचिव नाट्यकार, कवि कलाकार र नेपाल देशका नेपाली शेक्सपिएर बालकृष्ण समले कवि गोपाल सिंह नेपालीको 'कल्पना' कविता संग्रह प्रकाशित गरिदिएका थिए, जसको निमित्त त्यो देशव्यापी साहित्यिक सेमिनारमा 'स्वर्णपदक' प्रदान गरिएको थियो । त्यो अनुष्ठानको भोजमा गृह मन्त्री कोइराला लगायत अरू अरू धेरै कवि, साहित्यिक, पण्डित वर्ग र मन्त्री मण्डलका वरिष्ठ व्यक्तिहरू, भारतस्थित नेपाल राजदुत मेजर जेनेरेल विजय सम्शेर र राजनीतिज्ञ व्यक्तिहरूको उपस्थितिमा यातायात मन्त्री भद्राकाली मिश्रले नेपालको अतिथि निवास भवनमा आयोजन गरेको त्यो भोजमा पं. सूर्य कान्त त्रिपाठी 'निराला' - को 'कुकुरश्रुता' पुस्तक नामको विषय लिएर सबैलाई बढो रसले हँसाएका थिए । त्यस भोजमा कवि नेपालीका सहोदर भाइ प्रा. बमबहादुरसिंह नेपाली 'मंगन' पनि उपस्थित थिएर उनी दुवैको ठूलो सन्मान र स्वागत गरिएको थियो ।

त्यस देशव्यापी साहित्यिक सेमिनार ग कवि नेपालीले नेपाली, हिन्दी, उर्दू र अंग्रेजी भाषामा कविता पाठ गरिरुकेर एउटा हिन्दीमा 'छप्पन छुरी' नामले कथा पाठ गरेर सबैलाई दंग पारेपछि प्रसिद्ध साहित्यिक, उपन्यास, कथाकार, 'दोसीचश्मा' कथा पुस्तकको स्रष्टा गृह मन्त्री बी. पी. कोइरालाले यो कुरा उल्लेख गरेका थिए कि 'नेपाल भेकका केही कथाकार बीच गुरु प्रसाद मैनालीसंग मैले कवि गोपालसिंह नेपालीलाई कथाकारको रूपमा दाँज्न खोजें । किनभने मत कवि गोपालसिंह नेपालीलाई राष्ट्रीय

कविको रूपमा मात्रै चिन्दथे तर कथाकारको रूपमा मैले कहिले पनि चिनेको थिँइन । वाराणसीको मेरो घरमा कवि गोपालसिंह नेपाली जानु भएको हो र वहाँको कवि प्रतिभा मैले वाराणसी प्रयागको कवि सम्मेलनका समाचारहरू बाटै जानिसकेको छु । वहाँ एक जना केही रूपमा अरूसंग दाँज्न नसकिने प्रतिभा अवश्यनै हुनु हुन्छ ।’

चलचित्र

धेरै साथीहरूको बारम्बार अनुरोधमा कवि नेपाली १९४४ सनमा 'फिल्म' (चलचित्र) क्षेत्रमा गएका हुन् र उनले पहिले लीला, आठदिन, सफर, मजदुर, वेगम फिल्महरू मा गीत लेखेका हुन् जसमा 'मजदुर' फिल्म को गीत लेखेको बारेमा उनलाई बंगाल फिल्म जर्नलिष्ट एसोसिएसनले श्रेष्ठ गीतलेखकको रूपमा 'स्वर्ण कमल' पदक (Award) प्रदान गरेकोमा गीतलेखक अथवा गीतकारको रूपमा पनि उनको प्रतिभा भारतवर्षमा मात्रै होइन विश्वमा फैलिन गयो ।

उनले जम्मा ४८ वटा फिल्म (चलचित्र) का गीत लेखेर सफलता प्राप्त गरेको हुनाले ती मध्ये केही फिल्म (चलचित्र) - को नाम तल उल्लेख गरिएको छ—शिकार, गजेर, शिवभक्त, तुलसीदास, नाग पंचमी, गौरीपूजा, जय भवानी, सती, मायाबजार, अनुसूया, राजकन्या, नभीराहें, तिलोत्तमा, नरसिंह भगत आदि हुन् ।

त्यो पछि कवि गोपालसिंह नेपाली भागीदारको हिसाबमा काठमाडौंका इन्दुसम्शेर जंगबहादुर राणालाई लिएर नेपाली फिल्म (चलचित्र) को स्थापना बम्बईमानै गरीकन निर्देशकको रूपमा श्री जगदीश पन्तलाई लिएर निर्माता कवि गोपालसिंह नेपाली स्वयं भएर अभिनेता भारत भुषण, देवानन्द, वी. एस. नेपाली 'मगन' - लाई र अभिनेत्रीको रूपमा कृष्ण कुमारी, निलोफर र मनमोहनीलाई लिएर 'सनसनी' नाम गरेको सात रील तयार भए पछि बन्द गर्नु पर्यो ।

'सनसनी' नामको महत्त्वपूर्ण भूमिकाको चलचित्र सात रील तैयार भएपछि बन्द गर्नु परेको मुख्य कारण भयो अर्थको अभाव । किनभने भागिदार श्री इन्दु शम्शेर जंगबहादुर राणाले फिल्म निर्माणको क्षेत्रमा जति रुपियाँ पैसा खर्चको आवश्यक हुन्छ, सम्पूर्ण दिने कवि गोपालसिंह नेपालीलाई वचन दिएको हुदानै आफ्नो अगाडि ठूलो आशा राखेर बम्बईजस्तो महंगो शहरमा नेपाली चलचित्रको स्थापना गरेर 'सनसनी'

फिल्मको लागि उपयुक्त अभिनेता र अभिनेत्रीहरूलाई रुपियाँ पैसा बिना नै “सनसनी” को प्लेटमा अनुवन्द राख्नु कवि गोपालसिंह नेपालीको बारेमा केही सोच्नु पर्ने कुरा हो त्यो विज्ञ पाठकलाई यो विवरणले अवश्यनै चित्त बुझाउला । सर्वश्री भारत भूषण, देवानन्द वी. र एस. नेपाली ‘मगन’ तथा सर्वश्रीमती कृष्णकुमारी, मन मोहनी र निलोफर आदि चलचित्रका अभिनेता र अभिनेत्रीहरूले ‘सनसनी’ चलचित्रको सात रीलको निर्माणको काममा कवि गोपालसिंह नेपालीलाई कति ठूलो विश्वास मानेर सित्तै अनुवन्द भएर फिल्ममा काम गर्नु परेको थियो, त्यस कुराले कवि गोपालसिंह नेपालीलाई पहिलो चलचित्र निर्माण कार्यमा असफलताको निम्ति गहिरो चोट पर्न गएकोमा उनी असाधारण व्यक्तित्वका व्यक्ति हुनाले मात्रै सहन सकेका थिए । तैपनि जीवनमा हार मान्न खोज्दैनथे र आफ्नो जिद्दी स्वभावलाई कहिलेपनि छोड्दैनथे ।

पुनः गोपालसिंह नेपालीले काठमाडौँबाट श्री द्रोण सम्शेर जंगबहादुर राणालाई भागीदार लिएर बम्बईमानै ‘हिमालय’ (चलचित्र) को स्थापना गरे । कामिनी कौशल, गीता बाली, अनुराय आदि कलाकार हरूलाई लिएर ‘नजराना’ मा कार्य प्रायः पुरा हुन लाग्दा नै द्रोण सम्शेर जंगबहादुर राणासंग चलचित्रको कुरा लिएर मतभेद हुन गएकोले त्यो चलचित्र पनि मार्केटमा आउन सकेन, यद्यपि चलचित्र निर्माण कार्य पुरा भइसकेको थियो तापनि द्रोण सम्शेर जंगबहादुर संग ‘नजराना’ चलचित्रको बारेमा कवि गोपालसिंह नेपालीको मतभेद हुन गएको मुख्य कारण “हिमालय चलचित्र”— को स्थापना बम्बईमा भएकाले भन्ने केही सूत्रबाट थाहा लाग्दछ । किनभने द्रोण सम्शेर जंगबहादुर राणा नेपाल काठमाडौँमानै ‘हिमालय चलचित्र’ को स्थापना गरी त्यहाँबाट नै ‘नजराना’ निर्माण गर्ने इच्छा गर्दथे । तर (चलचित्र) निर्माणको कार्यमा नेपाल काठमाडौँमा ‘हिमालय चलचित्र’ को स्थापना गरीकन ‘नजराना’ — को निर्माण गर्न धेरै असुविधाहरू मध्ये लेब्रोटोरी पहिलो, दोस्रो स्टुडियो र तेस्रो सजिलै उपयुक्त कलाकारहरू उपलब्ध नहुने कुरा स्पष्ट थियो र कवि गोपालसिंह नेपालीले बम्बईमानै ‘हिमालय चलचित्र’को स्थापना गर्दा माथि उल्लेख गरिएका असुविधाहरू सजिलै उपलब्ध हुने सोचेका थिए र यो कुरामानै द्रोण सम्शेर जंगबहादुर

राणाको र कवि नेपालीको मतभेद भएकाले 'नजराना' पनि अधुरो नै रह्यो र त्यस कार्यमा पनि उनलाई असफलताको निम्ति गहिरो चोट लाग्यो ।

'सनसनी' र 'नजराना' — को असफलताका साथै आर्थिकपट्टिबाट पनि कवि गोपालसिंह नेपालीलाई ऋणी हुनु पर्यो । तैपनि उनको चित्त बुझेन र १९५४ मा उनले 'खुशबू' — लेखेर आफै निर्माता र निर्देशकको रूपमा रहेर केही साथीहरू संगमा लिएर 'ब्युटीफुल पिक्सर्च' — को स्थापना पुनः बम्बईमानै गरे । उनको चलचित्र निर्माण कामको प्रयास धेरै नै थियो, त्यो बल्ल सफल भयो र 'खुशबू' — फिल्म (चलचित्र) निर्माणको काम पनि पुरा भयो र 'खुशबू'मार्केटमा निस्कियो । बम्बईमानै केही दिन चले पछि कवि गोपालसिंह नेपालीले त्यो चलचित्रलाई काठमाडौंमा लगेर केही दिन चलाए, त्यस पछि बिराटनगरमा पनि केही दिन चल्यो । त्यो समयमा कवि गोपालसिंह नेपालीले केही अर्थको संग्रह गरेर आफ्नो एउटा मोटर पनि असी हजारमा किनेका थिए । तर त्यसमापनि नियतिको के विचार भयो कुत्रि ! उनले साथमा लिएका साथीहरू एक एक गरीकन अलग हुन थाल्ये । फलतः उनी एकलो भए, त्यो 'खुशबू' फिल्म (चलचित्र) पनि मार्केटमा चल्न छोड्यो, तब उनले आफ्नो गाडी पनि बेच्न पर्यो । उनको ऐस आराम पनि सम्पूर्ण सकियो । पहिलेको चलचित्र निर्माण कार्यको ऋणबाट उनी मुक्ति हुन सकेका थिएनन् तर पछि फेरी उनी अरू ऋणमा मुछिए । त्यसै गरी उनको जीवन चलचित्र निर्माण कार्यमा सफलीभूत हुन सकेन र उनलाई गरीबीले पनि कहिले छोडेन ।

उनको स्थिति त्यति बेला कस्तो भयो भन्ने विषयमा उनले आफ्नो गाउँ बेतियाका साथी श्री दिनेश भ्रमरलाई बम्बईबाट लेखेको चिट्ठी तल उल्लेख गरिएको छ ।

गोपालसिंह नेपाली चलचित्र संसारमा किन र कसरी गए, त्यसको एउटा छुट्टै एउटा लामो कथा छ । त्यो सत्य हो कि उनी चलचित्र संसारमा गएर तेश्रो चलचित्र "खुशबू" निर्माण कार्यमा सफलपनि भए, उनको परिस्थिति पनि केही मात्रामा सप्रन गयो । दुइ वर्षका भित्र उनले जति उपार्जन गरे, त्यति अर्थ साँचिनै भन्नुहो

भने एउटा राम्रो परियालको निम्ति सम्पूर्ण जीवनको निधिहुन गएको थियो । तर उनी अर्थको अपब्यय केही नसोची गर्दथे । त्यहीनै उनको जीवनको ठूलो रोग थियो र उनको समस्त जीवनमा निर्धनताको विष पिउनको निम्ति उनलाई परिस्थितिले बारम्बार विवश गराउँथ्यो । दिन प्रतिदिन उनको परिस्थिति दयनीय हुँदै जाँदै थियो । तर पनि उनलाई कवि सम्मेलनहरूबाट मासिक आय कम से कम पनि दुई हजार रुपियाँ हुन्थ्यो । त्यति बेरपनि उनले आफ्नो जीवनमा केही मितव्ययताको बारेमा प्रश्रय दिन्थे भने जीवनको नक्सा अवश्यनै बदलिने थियो । तर यो कहिले पनि सम्भव हुन सकेन । त्यो अपब्ययनै उनको जीवनको एउटा दुखमय सौँध भएर रह्यो । उनी एकलै थिएनन् र उनको लामो परियाल उनको साथी बनेर झुण्डिनै रहेको थियो । त्यति बेला उनको बेतियामा भएको घरको पन्द्रह सौँ रूपियाँमा निलाम हुने प्रश्न गरेर चिठि लेखेका थिए । मृत्युका समयमा पनि हजार रूपियाँसम्म जेपमा राख्न सक्ने कवि यदि पन्द्रह सौँ रूपियाँको व्यवस्था गर्न असमर्थ छन् भने त्यो उनको भाग्यको विडम्बना होइन भने के होत ? उनको त्यो दुर्लभ चिठीको अंश जुन चिठीको विवरणबाट उनको आर्थिक विषमताको कुराहरू थाह पाउन सकिन्छ सो अंश यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ ।

जी. एस. नेपाली

चिनचौली मलाइ

बम्बई-६४

दिनाङ्क १०/११/५८

प्रियवर

स्नेहाशीष

मलाई एउटा झंझट अचानक मेरो नजीक आईलाग्यो । अस्तु तिमीलाई आफ्नो सम्झेर केही कष्टदिन खोजिरहेको छु । जीवनमा एक पल्ट भएपनि गुरु मानेर केही सहाय गरिदयाँ भने अनुचित अवश्यनै हुने छैन । म नराम्रो तरिकाले कहीं काममा फसि रहेको छु । एक डेढ सालको भित्र तीन-चार दिनको निम्ति आउनेवाला छु र त्यो Private & Personal

visit केवल तिमीहरूका निमित्तनै तैयार गरि रहेछु । त्यति बेर सम्ममा एउटा काम जो मेरा नजीकमा छ म गर्ने छु । तिम्रो हानि केहीपनि हुने छैन, मेरो वचनलाई राखेर तिमी अघि बढीकन काम गरिदिनु त्यो नै मेरो तिमीसंग अनुरोध छ ।

मैले खबर पाएँ कि मेरा पिताजीले Grain Merchant श्री शिव चरण रामका पन्द्रह सौ रूपियाँ दिनु थियोरे ! अस्तु त्यही कुराको निमित्त श्री शिव चरण रामले आउने पन्द्रह, नवम्बर को पछि हाम्रो सागर पोखरा, बेतियामा भएको घर नीलाम गराउन खोजिरहेका छन् । अब समय पनि हातमा विलकुल छैन । त्यसै कारणले भाइ ! भ्रमर !! यो चिठी पाउने साथै तिमी तिम्रो घरबाट पन्द्रह सौ रूपियाँ लिएर सागर पोखरा बेतियाको हाम्रो घरमा जाउ र पिताजी र श्री शिव चरण राम संग भेट गरेर पन्द्रह सौ रूपिया दिकन कागज आफ्नो नाममा बनाऊ । म अधिकाधिक दश वीस दिन भित्रमा पन्द्रहसौ रूपियाँ लिएर तिम्रो घरमा गईकन उक्त ऋण अवश्यनै तिर्ने छु ।

बस, यो नै कुरा तिमीलाई मुख्य हिसावले जनाए । मलाई त्यो दुनिया संग जोडने वाला त्यहीनै मेरो ऋण हो । सागर पोखरा बेतियाको त्यो घरलाई पनि शत्रुले हात पार्न खोजिरहेको छ र तिमीलाई केही हानि छैन किनभने त्यो घरको मोल कस से कम बीस पच्चीस हजार अवश्यनै हुन्ये छ । तिमीले ढिलो नगरीकन त्यो कामको अवश्यनै छिट्टै Action लिनु । अरू मलाई झट्टै चिठीपनि लेख्नु । म यो मैनाको अन्तमा अथवा दिसम्बरमा त्यापट्टि अवश्यनै आउने छु ।

आशा गर्दछु तिमीले स्थितिलाई अवगत गर्थौं मेरो भन्नुको तात्पर्य केहो भने भला तिमीले त्यो घर तिमी स्वयं नै राख्न सक्ने छौं । त्यसमा हाम्रो कसैको आपत्ति रहने छैन । किनभने त्यसता खाले डाकूहरूले सजिलै नै सम्पत्ति हात पार्नेछन् र सावधान र होशियार सँधै भरि साथमा हुन पर्दछ । न ढिलाउनु छिट्टै गर्नु ।

तिम्रो

गोपालसिंह नेपाली

समाचारपत्र र पत्रिकाहरू

कवि नेपालीलाई कवि, कथाकार तथा उपन्यासकारका रूपमा हामी जसरी देख्न पाउँछौं, त्यसरीनै पत्रकारका रूपमा पनि उनलाई देख्न पाउँछौं ।

१९३३-३४ मा दिल्लीका प्रसिद्ध पत्रकार र साहित्यिक पं. झृषभचरण जैनका संसर्गमा रहेर दिल्लीबाट प्रकाशित हुन्ने चित्रपट पत्रिकाको सम्पादन, पहिलोपल्ट पत्रकारको रूपमा प्रारम्भ गरेका थिए । त्यो पछि १९३५ देखि १९३७ सम्म मध्यप्रदेश गएर 'रतलाम टाईम्स' नामको दैनिक खबर कागज सम्पादन गरेर उनैले प्रकाशित गरेका थिए । त्यो 'रतलाम टाईम्स' पछि गएर साप्ताहिक 'पुण्यभूमि' का नामले साहित्य र समाचार दुवै विधाको समावेश गरेर समाचार पत्रको रूपमा कवि गोपालसिंह नेपालीले पुनः प्रकाशित गरेका थिए ।

सन् १९३९ देखि पटनाबाट 'योगी' पत्रिकाको सम्पादन गरेर केई वर्षसम्म प्रकाशित गरेका थिए । त्यो समयमानै पं. दुलारे लाल भार्गवको संसर्गमा रहेर 'सुधा' पत्रिकाको सम्पादन पनि गरेका थिए ।

त्यो भन्दा पहिले वाराणसीमा बसेको समयमा साहित्यिक श्री काशी बहादुर श्रेष्ठको संसर्गमा रहेर 'उदय' नेपाली पत्रिकाका सह-सम्पादक बन्न पुगिकन नेपाली भाषामा धेरै कविता, गीत, कथा र प्रबन्धहरू उनले लेखेको पनि देख्न पाइन्छ ।

पत्रकारको रूपमा रहेका समयमा कवि नेपालीका विभिन्न प्रकारका रचनाहरू आर्यावर्त, विशाल भारत, सरस्वती, विश्वमित्र, प्रताप, युवक, माधुरी, धर्मयुग, साप्ताहिक हिन्दुस्तान, आज, कर्मवीर, वेंकटेश्वर समाचार—हरूमा प्रकाशित भएका देख्न पाइन्छ ।

कवि नेपाली एकजना पत्रकारको रूपमा पनि काम गरेर सफलता प्राप्त गर्न सक्ने व्यक्ति थिए भन्ने कुरा जान्न सकिन्छ ।

लाते भकुण्डो

कवि नेपाली एक जना प्रसिद्ध कवि मात्रै नभएर प्रख्यात लाते भकुण्डो-बाज पनि थिए । उनी आफ्नो विद्यार्थी जीवनदेखिनै विहारका लाते भकुण्डोबाज जगतका विहार राज्यका प्रसिद्ध खेलाडी थिए भन्ने कुरा आकाशवाणी नयाँ दिल्लीको कार्यक्रमले पनि समय समयमा जनताहरूलाई अवगत गराएको थियो । किनभने सर्व भारतीय खेलाडीहरूको बीचमा १९२९ मा सोनपुर मेलामा भएको लातेभकुण्डो खेलामा कवि नेपालीको राम्रो खेला देखिकन मुग्ध भएर भूतपूर्व राष्ट्रपति देशरत्न डा: राजेन्द्रप्रसादले कवि नेपालीलाई 'स्वर्णपदक' प्रदान गरेको समाचारपत्र र आकाशवाणीले प्रचार प्रसार गरेको कुरा पनि सबैलाई थाहै छ ।

कवि नेपाली आफ्नो गाउँ बेतियाराजको 'लूईश एथेलेटिक क्लब' — मा खेल्थे । त्यो कुरा उनका सहोदर भाइ प्रा. बमवहादुरसिंह नेपाली 'मगन' — ले उनलाई १९४४ मा आराशाहाबाद मोहन बगान कल्बका प्रसिद्ध बिहारका क्याप्तान चुनेका बेला प्रो. 'मगन' ले लेखेको 'फुटबल संसार' पुस्तकमा स्व. आचार्य शिवपूजन सहायले 'खेलाडीहरूको गीत' नामदिएर त्यो पुस्तकमा भूमिका लेखि दिएका थिए र त्यही पुस्तकमा कवि गोपालसिंह नेपालीलाई प्रख्यात लाते भकुण्डोबाजका नामले धेरै जगगामा चर्चा गरिएको छ ।

कवि नेपाली आफ्नो दल लिएर उज्जैन, रतलाम, पटना, वाराणसी, इलाहाबाद, रामनगर, देहरादून, दिल्ली, कलकत्ता आदि गएर लाते भकुण्डो खेलेको कुरा उनको जीवनको एउटा उल्लेखनीय विषय हो भन्न सकिन्छ । किनभने चीन आक्रमनको समयमा उनी आफ्ना मौलिक कविताहरूबाट चीनको निन्दा र देश सेवाप्रति जनताको कर्तव्य पट्टि लक्ष राख्दै र जागृतिको शंख फुकुदै सारा भारत वर्षको विभिन्न राज्यका सीमा सीमामा पुगी जनचेतना ल्याउन खोजेको बेला आसाम राज्यको

तीनसुकिया, गुवाहाटीमा आएर जनबहुल बीचमा आफ्ना ती देशप्रेमका कविताहरू पाठ गरेर सुनाएका कुराहरू आलै जस्तो याद आउँछ । धेरै कुराको प्रसंगमा कवि नेपालीले हामी तीनसुकियामा उपस्थित आसामका विभिन्न भाषा-भाषीका कवि, साहित्यिक र विद्वानहरूका बीच लात्ते भकुण्डोबाज उनी कसरी भए त्यो विषयमा राम्रो चर्चा गरेका थिए ।

उनी संग हाम्रो प्रश्न त्यही थियो कि 'तपाईं एकजना प्रसिद्ध साहित्यिक, वक्ता र राष्ट्रीय स्तरका कवि हुनु हुन्छ । हाम्रो ख्यालमा कवि, साहित्यिक र कलाकारहरू खेलाडी हुन्छन् भन्ने भावनानै आउन सक्तैन । तर तपाईंले त प्रख्यात लात्ते भकुण्डोबाज भएर पनि भूतपूर्व राष्ट्रपति देशरत्न डा: राजेन्द्रप्रसादसंग बाट सोनपुरको मेलामा आयोजित भारत वर्षका विभिन्न राज्यबाट आएका लात्ते भकुण्डो बाजहरूसंगका बीच 'स्वर्ण पदक' प्राप्त गर्नु भएको थियो ।' त्यो कुरा सुनेर कवि नेपालीले भनेका थिए 'त्यसो भएता दुइ तीन वटा सन्तान भएका पछाडि ती सन्तानकी आमाले कसैसंग नहाँसे पनि भैगोनि कि यहाँहरू के भन्नु हुन्छ ?' कवि नेपालीको त्यो वाक्यले त हामी कति मुग्ध भएछौं भने त्यहाँ उपस्थित हामी सबै हाँस्न थाल्यौं । हो, कवि प्रतिभा जन्मदेखि आउँदछ, त्यो कुरा सबैको क्षेत्रमा उपयुक्त नहोला । तर पछि पनि कतिपय गएर कवि बन्न जानेछन् । तर स्वतःसिद्ध प्रतिभासंग दाँजेर हेर्दा ती पछि बनेका कविहरूको प्रतिभा कहिलेपनि मिल्न सक्तैन यो कुराचै महाकवि लक्ष्मीप्रसाद देवकोटालाई हेर्दा स्पष्ट हुन जान्छ ।

अन्तिम दुइ कविता

१. मुस्करा कर न कोई किनारा करे !

दूर जाकर, न कोई बिसारा करे,
मन हमारा दुबारा पुकारा करे,
यों बिछड़ कर न रतियाँ गुजारा करे,
मन दुबारा-तिबारा पुकारा करे !

मन मिला तो जवानी रसम तोड़ दे,
प्यार निभता न हो तो डगर छोड़ दे,
दर्द देकर न यों बेसहारा करे,

मन दुबारा-तिबारा पुकारा करे !

खिल रही है कली, आप भी आइए,
बोलिये या न बोलिये, चले जाइए,
मुस्करा कर न कोई किनारा करे,
मन दुबारा-तिबारा पुकारा करे ;

चाँद-सा हुस्न है तो गगन में बसे,

फूल-सा रंग है तो चमन में हँसे,

चैन चोरी न कोई हमारा करे,

मन दुबारा-तिबारा पुकारा करे !

हम तर्के ना किसी कीं नयन-खिड़कियाँ,

तीर-तेवर सहे ना सुने झिड़कियाँ,

कनखियों से न कोई निहारा करे,

मन दुबारा-तिबारा पुकारा करे !

आप पर्दा करे तों किए जाइए,

साथ अपनी बहारें लिये जाइए,

रोज़ घूँघट न कोई उतारा करे,

मन दुबारा-तिबारा पुकारा करे !

लाख मुखड़े मिले और मेला लगा,
 रूप जिसका जँचा वह अकेला लगा,
 रूप ऐसे न कोई सिंगारा करे,
 मन दुबारा-तिबारा पुकारा करे !

आप चाहे हमारी डगर बन्द हो
 तो नज़र आपकी भी नज़रबन्द हो,
 खिड़कियों से न कोई इशारा करे,
 मन दुबारा-तिबारा पुकारा करे !

रूप चाहे पहन नौलखा हार ले,
 अंग-भर में सजा रेशमी तार ले,
 फूल से लट न कोई सँवारा करे,
 मन दुबारा-तिबारा पुकारा करे !

पग महावर लगाकर नवेली रँगो,
 या कि मेंहदी रचाकर हथेली रँगो,
 अंग-भर में न कोई उभारा करे,
 मन दुबारा-तिबारा पुकारा करे !

एक दिन क्या मिले, मन उड़ा ले गये,
 मुफ्त में उम्र-भर की जलन दे गये,
 बात हमसे न कोई दुबारा करे,
 मन दुबारा-तिबारा पुकारा करे ।

२. खुद न आया करो तो बुलाया करो*

दिल चुरा कर न हमको भुलाया करो,
गुनगुना कर न ग़म को सुलाया करो,
दो दिलों का मिलन, है यहाँ का चलन,
खुद न आया करो तो बुलाया करो !

१

द्वार पर दीप लेकर खड़ी रात है,
चाँद सर पर चढ़ा कर चढ़ी रात है,
दो दिलों के मिलन की घड़ी रात है,
जुगनुओं में खड़ी मुस्कराया करो !
खुद न आया करो तो बुलाया करो !

२

अब शुरू रात है, दिल उछलने लगे,
दीप के संग पतंगे मचलने लगे,
रंग भी अब शमा के बदलने लगे,
तुम हमीं को न कसमें खिलाया करो !
खुद न आया करो तो बुलाया करो !

३

आँगनों से खिसकता हुआ दिन गया,
खिड़कियों की कमाई वहीं गिन गया,
रूप बचपन गया, रंग कमसिन गया :
अब नयन-दीप में जगमगाया करो !
खुद न आया करो तो बुलाया करो !

* साप्ताहिक हिन्दुस्तान-मा प्रकाशनार्थ पठाइएको कवि गोपालमिह नेपालीको अन्तिम कविता

४

गुल खिलाया फिज़ा ने कली खिल गई,
 फूल क्या खिल गए, जिन्दगी हिल गई,
 सर झुकाया गगन ने धरा मिल गई,
 तुम न पलकें सुबह तक झुकाया करो !
 खुद न आया करो तो बुलाया करो !

५

रात-भर में करोड़ों सितारे खिले,
 आँख जिनकी मिली वह कुआँरे मिले
 दिल कुआँरे तुम्हारे-हमारे मिले,
 उड़ चलो और आँचल उड़ाया करो !
 खुद न आया करो तो बुलाया करो !

६

मेघ गाया करे, मोर नाचा करे,
 पत्र बिजली लिखे, विश्व बाँचा करे,
 सिन्धु के प्यार को चाँद जाँचा करे,
 तुम न पायल अकेली बजाया करो ।
 खुद न आया करो तो बुलाया करो ।

७

पास मन के नगर से नयन की गली,
 सामने है नयन मिलन की गली,
 जो पहुँचना तुम्हें हो सजन की गली,
 छोड़ नैहर नयन-द्वार आया करो ।
 खुद न आया करो तो बुलाया करो ।

८

तुम बुलाओ हमें, हम बुलाएँ तुम्हें,
 तुम खड़ी पास तो सर झुकाएँ तुम्हें,
 जिन्दगी सौंप कर जीत जाएँ तुम्हें,
 मन लुभाया करो तो निभाया करो !
 खुद न आया करो तो बुलाया करो !

९

रात से चाँदनी झिलमिलाकर मिली,
 दीप की रोशनी घर जलाकर मिली,
 रात प्यासे नयन छलछलाकर मिली :
 तुम न दिन ही मिलन का मिलाया करो !
 खुद न आया करो तो बुलाया करो !

१०

आ मिलो, रात का यह पहर याद हो,
 भूल जाए समुन्दर, लहर याद हो,
 एक पल का मिलन जन्म-भर याद हो :
 याद आकर न यों भूल जाया करो !
 खुद न आया करो तो बुलाया करो !

११

मन्दिरों में तरसते उमर बिक गई,
 सर झुकाते-झुकाते कमर झुक गई,
 अब तुम्हीं से हमारी लगन लग गई :
 भाग्य जैसे न तुम भी रुलाया करो !
 खुद न आया करो तो बुलाया करो !

१२

कल रहे झूमते हम कहीं तुम कहीं,
 आज हैं झुमते हम यहीं तुम यहीं,
 कल रहेंगे यहाँ हम नहीं तुम नहीं :
 आज तो प्रेम-चुनरी रँगाया करो !
 खुद न आया करो तो बुलाया करो !

१३

जिन्दगी के सफ़र में चलो साथ दो,
 कामना की लहर में डुबो रात दो,
 दो नयन में नयन, हाथ में हाथ दो :
 हाथ देकर न उँगली छुड़ाया करो !
 खुद न आया करो तो बुलाया करो !

१४

घूम तारे रहे रात की नाव में,
आज है रतजगा प्यार के गाँव में,
नाचता प्यार है हुस्न की छाँव में :
चाँद बनकर सितारे नचाया करो !
खुद न आया करो तो बुलाया करो !

कवि गोपालसिंह नेपालीको जीवन यात्रा

- १९११ जन्म ।
- १९१६ बेतिया प्राथमिक विद्यालयमा भर्ना ।
- १९२६ प्रथम श्रेणीमा मैट्रिक परीक्षा उत्तीर्ण ।
- १९२७ पहिलो कविता रचना 'भारत गगन के जग मग सितारे',
पं. रामबृक्ष बेनिपुरी द्वारा सम्पादित 'बालक' पत्रिकामा
प्रकाश ।
- १९२९ कवि नेपाली र भाई श्री बी. एस. नेपाली 'मगन' द्वारा
बेतियाको आफ्नो घरमा 'कवि वांसर' को स्थापना ।
- १९३० 'कल्पना' कविता संग्रह, 'हमारी राष्ट्रभाषा' (निबन्ध संग्रह)
र 'पीपल का पेड़' (प्राकृतिक उपन्यास) प्रकाशित ।
- १९३१ 'रानी' खण्डकाव्य र 'पंछी' खण्डकाव्य प्रकाशित ।
- १९३२ द्विवेदी अभिनन्दन उत्सवको कवि सम्मेलनमा कविता
पाठ ।
- १९३३ प्रसिद्ध लाते भकुण्डोबाजका रूपमा डा. राजेन्द्रप्रसादबाट
'स्वर्ण पदक' प्राप्त ।
- १९३४ 'स्वर्ण युग' र 'उमंग' कविता संग्रह प्रकाशित र कलकत्ताको
विराट कवि सम्मेलनमा सम्मिलित । त्यही वर्षमा लाहोरको
एउटा विराट साहित्य समारोहमा स्वरचित उर्दू र फारसी
कविता पाठ गरेको बावद डा. सर इकबाल न्यास पुंजि को
पक्षमा पंजाब सरकारबाट 'एवार्ड' प्राप्त ।
- १९३५ अखिल भारतीय हिन्दी साहित्य सम्मेलन को अधिवेशनमा
महात्मा गाँधीसंग भेट हुनु र प्रश्न गर्नु ।
- १९३६ 'बिहार का बुलबुल' तथा 'हिन्दी का वर्डस्वर्थ' उपाधि प्राप्त
र 'नीलिमा' कविता संग्रह र 'रागिनी' कविता संग्रह प्रकाशित ।

- १९३७ 'धारा' उपन्यास र 'नवीन' कविता संग्रह प्रकाशित ।
- १९४२ 'पंचमी' कविता संग्रह प्रकाशित ।
- १९४३ विश्वकवि रवीन्द्रनाथ ठाकुरको प्रसिद्ध 'उर्वसी' नामको बंगला कविता त्यतिनैखेर अंग्रेजीमा उल्या गरी सुनाएर सबैलाई मुग्ध पार्नु र भारत सरकारबाट त्यो कविता बावद 'स्वर्ण पदक' प्राप्त गर्नु ।
- १९४४ चल चित्र जगतमा प्रवेश र बम्बईमा आयोजित प्रथम कवि सम्मेलनमा सम्मिलित ।
- १९४५ प्रसिद्ध गीतकारको रूपमा बंगाल फिल्म जर्नलिस्ट एसोसिएसनबाट 'स्वर्ण कमल' पदक प्राप्त ।
- १९५० 'सनसनी' चलचित्रको निर्माण कार्य आरम्भ ।
- १९५१ नेपाल श्री ५ सरकार द्वारा आमन्त्रित भई सहोदर भाई श्री बी. एस. नेपाली 'मगन' सहितै त्यहाँ आयोजित कविता उत्सवमा भाग लिँदा 'स्वर्ण पदक' र अनेक सन्मान प्राप्त ।
- १९५२ 'नजराना' चलचित्रको निर्माण ।
- १९५४ 'खुशबू' चलचित्रको निर्माण ।
- १९६१ नटेश्वर (आग्रा) को कवि सम्मेलनमा सम्मिलित ।
- १९६२ आग्रामा आयोजित हिन्दी, उर्दू, फारसी कवि सम्मेलन व मुसायरा मा सर्वश्री साहिर लुधियानवी, सज्जाद ज़हीर, ख्वाजा अहमद अब्बास आदिका साथमा उल्लेखित कार्यक्रमहरूमा सम्मिलित ।
- १९६३ 'हिमालय ने पुकारा' अन्तिम कविता संग्रह प्रकाशित र उनको मृत्यु ।

कवि नेपालीका प्रकाशित पुस्तकहरू

नेपालीमा

१. कल्पना (कविता संग्रह)
२. रानी (खण्डकाव्य)
३. धारा (उपन्यास)

हिन्दीमा

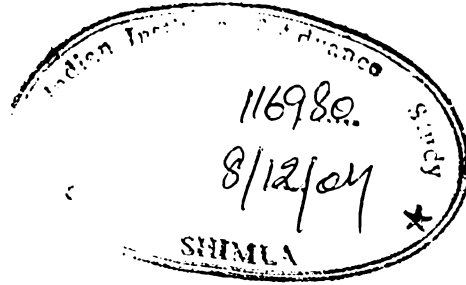
४. पद्मी (खण्डकाव्य)
५. उमंग (कविता संग्रह)
६. रागिनी (कविता संग्रह)
७. स्वर्णयुग (कविता संग्रह)
८. नीलिमा (कविता संग्रह)
९. 'पंचमी' (कविता संग्रह)
१०. नवीन (कविता संग्रह)
११. हिमालय ने पुकारा (कविता संग्रह)
१२. हमारी राष्ट्रभाषा (निबन्ध संग्रह)

कवि नेपालीका अप्रकाशित पुस्तकहरू

१. हम तरुवर की चिड़ियाँ	कविता संग्रह
२. दो तुम्हारे नयन दो हमारे नयन	कविता संग्रह
३. नौ लाख सितारों ने लूटा	कविता संग्रह
४. रोटियों का चन्द्रमा	खण्ड काव्य
५. तूफानों की आवाज़	गीत संकलन

नेपाली सम्बन्धी लेखिएका ग्रन्थहरू

१. प्रेमदत्त पालिवाल द्वारा सम्पादित 'युवक' मासिक पत्रिकाको 'गोपालसिंह नेपाली स्मृति अंक' ।
२. 'चम्पारण' पाक्षिकको 'स्व. गोपालसिंह नेपाली स्मरणिका ग्रन्थ' ।
३. साप्ताहिक हिन्दुस्तान को 'कलम का सिपाही' स्व. गोपालसिंह नेपाली की हिन्दी सेवा विशेषांक ।

..... मान्छेका विभिन्न समयमा बिले अवस्था एउटा ऐतिहासिक परिवर्तन हुनाका कारणले उसभित्रका धार्मिक, नैतिक, भौतिक आदि मान्यता र जीवनको मूल्य सम्बन्धमा दृष्टिकोण बदलिँदै जाँदा, उसको रूचि पनि बदलिँदै जान्छ। आवश्यकता अनुरूप युगले नै मान्छेका सामु विभिन्न सत्यहरू उभियाइदिँदै जान्छ अनि युगले नै सत्यगत ती मान्यताहरूलाई भत्काइदिँदै जान्छ र एउटा लामो युगका दुवै टुप्पालाई केलाएर हेर्दा, आज मानिएको सत्य भोलि विपरीत पनि हुन जान्छ ...।

त्यसरी नै स्व. गोपालसिंह नेपालीले आफ्नो स्वतःसिद्ध कवि-प्रतिभा प्राप्त गरे अनि आफ्ना प्रतिभाका कलमले जनतालाई युगानुकूल कविता र गीतहरू सृष्टि गरेर सुनाउन

विराएनन्। .....

(‘मेरा केही कुरा’-वाट)

भारतीय साहित्यका निर्माताहरूको हाराहारीमा स्थापित प्रथम पंक्तिका कवि-साहित्यिक गोपालसिंह नेपालीको जन्म ११ अगस्त १९११ मा बिहार राज्यको चम्पारण जिल्ला अन्तर्गत बेतियामा भएको थियो। उनी नेपाली, हिन्दी र उर्दू भाषाहरूका एक यशस्वी हस्ताक्षर थिए। कविता, गीत, खण्डकाव्य, कथा, उपन्यास आदि सबैजसो विधामा नै उनको कलम चल्थ्यो। विश्वकवि रवीन्द्रनाथ ठाकुर जस्ता व्यक्तिले समेत गोपालसिंह नेपालीलाई माइकल मधुसुदन दत्तसित दाँज खोजेका थिए। ‘हिन्दुस्तान का वर्ड्सवर्थ’ र ‘बिहार का बुलबुल’ उपाधिहरूद्वारा विभूषित गोपालसिंह नेपालीका रचनाहरूसामु कतिपय दिग्गज कवि-साहित्यिकहरूका रचना पनि खल्लो लाग्दछ भन्ने कुरा पं. राहुल सांकृत्यायनले समेत स्वीकारेका थिए। वीररसका उनका देशभक्तिमूलक कविताहरूले त सबैका मुटु छुन्छन् भन्नेमात्र होइन, रगत पनि तताइदिन्छन्। यस्ता प्रतिभाका धनी गोपालसिंह नेपालीको मृत्यु बम्बईमा १७ अप्रैल १९६३ मा भयो।

प्रस्तुत पुस्तकमा, पूर्वाञ्चल क्षेत्रलाई प्रतिनिधित्व गर्ने नेपाली र हिन्दी साहित्य जगतका एक सबल हस्ताक्षर श्री टीकाराम Library IAS, Shimla सचै पक्षहरूलाई केलाईएको छ।

पुस्तकका लेखक श्री टीकाराम उजियार जिल्लान्तर्गत बुढीगांगको रहमानपुर स्थित प्रमुखको रूपमा कार्यरत छन्।

00116980

तपुर
का

ISBN - 81-7201-795-2

पन्द्रह रूपियाँ